گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٦٧ – ٢٠٢٦
گۆڤارێکی زانستیی وەرزییە

سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی و خاوەنی ئیمتیازی گۆڤار
حەمەسەعید حەسەن

سەرنووسەر
پ. د. موحسین ئەحمەد عومەر

بەڕێوەبەری نووسین
د. پەخشان فەهمی فەرحۆ

دەستەی نووسەران:
پ. د. قەیس کاکل تۆفیق
پ. د. بەختیار سەجادی
پ. د. فەرهاد قادر کەریم
پ. ی. د. ئەحمەد موحەممەد مام عوسمان
پ. ی. د. عەبدولواحید ئیدریس شەریف
پ. ی. د. نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد
د. لەزگین عەبدولڕەحمان ئەحمەد

دەستەی ڕاوێژکاران:
پ. هـ د. میشێل لیزەنبێرگ
پ. د. مارتن ڤان برونسن
پ. د. جەلیلی جەلیل
پ. د. سالح ئاکین
پ. د. جەعفەر شێخولئیسلامی
پ. د. عەبدولڕەحمان ئەداک
پ. هـ د. هاشم ئەحمەدزادە

Web: journal.ka.gov.krd ISSN: 2520- 4106 هەولێر/ شەقامی هەڵەبجە

گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی

گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، ئەكادیمیای كوردی دەری دەكات، بایەخ بە توێژینەوەی ڕەسەن و پێشكەوتوو لە بوارەكانی زمان، ئەدەب، دیرۆک، جوگرافیا ، فۆلكلۆر، كۆمەڵناسی، فەلسەفە، زانستی كردەكی، توێژینەوەی بەراوردكارانە، نێوان بوارە زانستییەكان، فەرهەنگناسیی كوردی، كولتووری كوردی بەگشتی دەدات. گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی لە ڕێگەی بڵاوكردنەوەی توێژینەوەی ڕەسەنەوە، بایەخێكی زۆر بە كێشەی زاراوەسازی لە هەموو ئەو بوارانەدا دەدا. ئەم گۆڤارە توێژینەوە بە زمانەكانی كوردی، عەرەبی و ئینگلیزی بڵاو دەكاتەوە. گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، درێژەی گۆڤاری كۆڕی زانیاریی كوردییە كە پێشتر لە سەردەمی كۆڕی زانیاری كوردیدا دەردەچوو، چەندان نووسەر و توێژەری پێشكەوتووی كورد كاریان تێدا دەكرد و بەرهەمی ڕەسەنیان تێدا بڵاودەكردەوە.

ئەمڕۆش، ئەم گۆڤارە، بە هەمان ڕوانینی ڕەسەن و وردەكارانەوە، لە ڕێگەی دەوڵەمەندكردن و پێشخستنی ئاستی توێژینەوەی زانستی لەو بوارانەدا، درێژە بە خزمەتی خۆی دەدات. گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، خواست و هیوای زۆری هەیە، لە ئاییندەیەكی نزیكدا، گەشە بە بەرزكردنەوەی ئاستی زانستی و ئەكادیمی توێژینەوەی كوردی بدات، بە تایبەتی لە ڕووی نوانەسازی و ئاماژەپێوی ئاستێكی ئەكادیمیی جیهانی بەدەست بهێنێت. ئامانجی ئەم گۆڤارە، بڵاوكردنەوەی توێژینەوەی زانستیی ڕەسەن و پێشكەوتووە، ژمارەی یەكەمی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی لە ساڵی ٢٠٠٢ دا بڵاو بووەتەوە. گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی لەلایەن وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستیی حكوومەتی هەرێمی كوردستانەوە پەسەند كراوە و بۆ بەرزكردنەوەی پلەی زانستی باوەڕپێكراوە.

* ڕێكخەری كاروباری گۆڤار: ئیمان نەجات ئاغۆک
* دیزاین: هەرێم عوسمان
* ماڵپەڕی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی:
Web: journal.ka.gov.krd
* ئیمێڵ: journal@ka.gov.krd
* مۆبایل: 009647508375575

نەكاديمياى كوردى
KURDISH ACADEMY

مجلة الاكاديمية الكوردية

العدد ٦٧ – ٢٠٢٦
مجلة علمية فصلية

(رئيس الاكاديمية الكوردية و صاحب الامتياز)
حەمەسەعید حەسەن

رئيس التحرير
أ. د. محسن احمد عمر

مدير التحرير
د. بخشان فهمى فرحو

هيئة التحرير
أز د. قيس كاكل توفيق
أ. د. بختيار سجادى
أ. د. فرهاد قادر كريم
أ. م. د. احمد محمد مام عثمان
أ. م. د. عبدالواحد ادريس شريف
أ. م. د. نوزاد احمد اسود
د. لزكين عبدالواحد احمد

هيئة المستشارين
أ. د. ميشيل ليزنبيرك
أ. د. مارتن فان برونسن
أ. د جليل جليلى
أ. د. سالح اكين
أ. د. جعفر الشيخ لاسلامى
أ. د. عبدالرحمن اداك
أ. د. هاشم احمدزادة

اربيل/ شارع هەلەبجە   ISSN: 2520- 4106   Web: journal.ka.gov.krd

مجلة الأكاديمية الكوردية

هذه مجلة علمية موسمية تصدر عن الأكاديمية الكوردية. تسلط الضوء على الأبحاث الأصيلة والمتقدمة في مجالات اللغة والأدب والتاريخ والجغرافيا والفلكلور وعلم الاجتماع والفلسفة والعلوم التطبيقية، بالإضافة إلى الدراسات المقارنة والمتعددة التخصصات. تولي مجلة الأكاديمية الكوردية أهمية كبيرة لمسألة المصطلحات في جميع هذه المجالات، لا سيما من خلال نشر الأبحاث الأصيلة. تنشر المجلة بحوثا بالكوردية والعربية والإنجليزية. وهي امتداد لمجلة المجمع العلمى الكوردي، التي كانت تصدر سابقا في إطار هذا المجمع. وقد ساهم فيها العديد من المؤلفين والباحثين الكورد المعروفين ونشروا أعمالا أصيلة.

تواصل هذة المجلة المهمة نفسها من خلال إثراء وتحسين مستوى البحث العلمي في جميع المجالات. يهدف مجلة الأكاديمية الكوردية إلى رفع المستوى العلمي والأكاديمي للبحث الكوردي في المستقبل القريب وتحقيق شهرة دولية من حيث الفهرسة. ولذلك، فإن هدف المجلة هو نشر بحوث علمية مبتكرة ومتقدمة للغاية. نشرت العدد الأول من المجلة في سنة ٢٠٠٢. مجلة الأكاديمية الكوردية معتمدة من قبل وزارة التعليم العالي والبحث العلمي في حكومة إقليم كوردستان ومعترف بها للترقيات العلمية.

❊ منسق شؤون المجلة: ئيمان نەجات ئاغۆک

❊ اخراج الفني: هەرێم عوسمان

❊ موقع مجلة الأكاديمية الكوردية:

Web: journal.ka.gov.krd

❊ البريد الكتروني: journal@ka.gov.krd

❊ موبايل: 009647508375575

وەرگرتن: ٢٠٢٥/١١/١٩
پەسەندكردن: ٢٠٢٦/٣/٨

شرۆڤەكرنەكا زمانی بۆ یەكەیا (ک) د زمانێ كوردیدا:
ژ ئاستێ دەنگی بۆ ئاستێ پراگماتیكی

خ.   ی. ایڤان حسن حاجی
پشكا زمانێ كوردی، كۆلیژا زمانان، زانكۆیا دهۆكژمارا ڤەكۆلەری
ivan.haji@uod.ac

پوختە

ئەڤ ڤەكۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ شرۆڤەكرنەكا زمانی بۆ یەكەیا (ک) ژ ئاستێ دەنگی بۆ ئاستێ پراگماتیكی د زمانێ كوردیدا، شرۆڤەكرنەكا زمانڤانییە بۆ یەكەیا (ک) ل دویڤ چەند ئاستەكان، ب مەرەما دیاركرنا رۆلێ وێ ژ تیروانینا هەر ئاستەكێ، ل سەر ڤێ بنەمایی ڤەكۆلین هاتیە دابەشكرن بۆ دوو پشكان و هەرپشكەك چەند سەرەبابەتەكێن پەیوەندیدار ب خۆڤە دگریت. ڤەكۆلین ل دویڤ رێبازا وەسفی شیكاری هاتییە ئەنجامدان، ب ڤێ چەندێ ڤەكۆلین شیایە چەندین لایەنێن ڤەشارتی ل سەر (ک)ێ روون و ئاشكەرابكەت ب تایبەت ل دەمێ دبیتە مۆرفا بۆش یان پاشگر یان مۆرفیمەكا رێزمانی.

پەیڤێن سەرەكی: فۆنیم، مۆرفیم، پەیڤ، سڤككرنا دەنگان، دیاركەر، فەرهەنگ، پراگماتیک .

لیستا هێما و كورتكریان:

/ / فۆنیم	ن. ناڤ
( ) مۆرفیم	م. س. مۆرفیما سەربەخۆ
[ ] دەنگ د ئاستێ دەنگسازیدا	م. دا. مۆرفیما دارشتنێ
← دبیتە	هن. هەڤاڵناڤ
° سڤككرنا دەنگان	هک. هەڤاڵكار
ـ گرانكرنا دەنگان	م. مۆرفیم
* نەرێزمانی	h دەنگێ تەوژمدار

پێشەکی

ئەڤ ڤەکۆلینە ب ناڤونیشانێ شرۆڤەکرنەکا زمانی بۆ یەکەیا (ک) ژ ئاستێ دەنگی بۆ ئاستێ پراگماتیکی د زمانێ کوردیدا.

گرنگییا ڤەکۆلینێ دوێ چەندێدایە کە (ک)ێ ئێک فۆرم هەیە، بەلێ چەندین شرۆڤەکرنێن بۆ هەین ل دویڤ ئاست و پەیوەندییا وێ ل گەل پەیڤێ، ژبەرکو ئەڤ چەنداهە نەهاتییە شرۆڤەکرن و رۆلێ وێ نەهاتییە دیارکرن، لەورا مە ب فەردیت ڤێ ڤەکۆلینێ دڤێ بواریدا ئەنجام بدەین.

ڤەکۆلین هەولددەت بەرسڤا ڤان پرسیارێن ل خوارێ بدەت:

- (ک) ژلایێ دەنگسازیڤە چەند جۆر بۆ هاتینە دیارکرن؟ و کەنگی دێ بیتە ئەگەرێ گهۆرینا واتایێ؟
- (ک) د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا کەنگی دبیتە پاشگر و مۆرفا بۆش؟ و دشێت ببیتە مۆرفیمەکا رێزمانی و ئەلۆمۆرف؟
- (ک) د ئاستێ سینتاکسیدا چەوا دبیتە دیارکەر؟
- (ک) د ئاستێ سیمانتیکیدا چ رۆل د دەولەمەندکرنا فەرهەنگیدا هەیە؟ و د ئاستێ پراگماتیکیدا ب چ ئەرکان رادبیت؟ و چەوا پشتبەستنێ ب دەوروبەرێ دکەت؟

سنوورێ زانستیێ ڤەکۆلینێ چەند ئاستان بخۆڤە دگریت وەکی (دەنگسازی، مۆرفۆلۆجی، سینتاکسی، سیمانتیکی، پراگماتیکی) و سنوورێ جوگرافیێ وێ ژێ دیالێکتا کرمانجییا سەری- گۆڤەرا بەهدینییە. ئەڤ ڤەکۆلینە ژ دوو پشکان پێکدهێت. دپشکا ئێکێدا بەحسێ (ک)ێ ل هەردوو ئاستێن دەنگسازی و مۆرفۆلۆجی هاتییە کرن، هەروەسا د پشکا دووێ ژێدا بەحسێ (ک)ێ د ئاستێن سینتاکس و سیمانتیک و پراگماتیکی دا هاتییە کرن.

پێشینەیا ڤەکۆلینێ

دەربارەی وان نڤیسین و ڤەکۆلینێن ل سەر (ک)ێ هاتینە نڤیسین ب تایبەتژی وەک فۆنیم ل دویڤ لێگەریان و پێزانینێن من چەند کارەکێن کێم و ب شێوێ نەراستەوخۆ ل سەر وێ یەکێ نڤیسینە،بۆنموونە(جەلادەت بەدرخان ورۆجی لسکۆ) د پەرتووکا خۆدا ب ناڤێ(رێزمانا زمانێ کۆردی- دیالێکتا کرمانجی) دلاپەرە(٥٥-٥٦) باسێ (ک) وەک دەنگەکێ ئاسایی و سڤک دیارکرییە کۆ ئەڤ چەندە د کێم پەیڤاندا دهێتە دیتن، (رەشید کورد) ژی د پەرتووکا(رێزمانا زمانێ کرمانجی) د لاپەرە(٢١)دا چەند دەنگەک دیارکرینە ژوان(چ،کـ،پ،ت،ر) کو د ناڤدا باسێ (ک) کرییە وەک دەنگەک سست و درێژ دایە دیارکرن، هەروەسا(ک.ک کوردییێف) ژی د پەرتووکا(رێزمانی کوردی) د لاپەرە (٣٥-٣٦) باسێ دەنگێن (پ،ت،کـ،چ) وەک دەنگێن سڤک دیارکرینە.

دیسان مامۆستا(صادق بهاءالدین)د پەرتووکا(رێزمانا کوردی)دا د لاپەرە(٥٨-٦٠) باسێ دەنگێ(ک) وەک دەنگەک سڤک کرییە، (ئیبراهیم رەمەزان زاخۆیی) ژی د پەرتووکا خۆدا ب ناڤێ(رێزمانا کوردی) د لاپەرە(٢٢)دا باسێ دەنگێ (ک) کرییە، ب دوو دەنگان دایە دیارکرن، ئەوژی دەنگەک سڤک یا دی گران ناڤکرییە.

د وان نڤیسینێن مە ئاماژە پێ دایی ب کورتی و کەم و کۆری باس ل(ک) هاتییە کرن، تێدا گەلەک لایەنێن ڤەشارتی ماینە نەهاتینە دیارکرن ل سەر وێ چەندێ، ژبەر هندێ ئەڤ چەندە بۆ من بۆپالدەرو هۆکار ل سەر(ک)ێ ڤێ ڤەکۆلینێ بنڤیسم، و دیاربکم کو(ک) ژبلی وان لایەنان چەندین ئەرک و رۆلێن دی د ئاستێن دی یێن جوداجودا زمانیدا هەنە، هەروەکو مە دڤێ ڤەکۆلینێدا دایە دیارکرن.

شرۆڤەکرنەکا زمانی بۆ یەکەیا (ک):

پشکا ئێکێ: (ک) ژلایێ دەنگسازی و مۆرفۆلۆجیڤە:

ئێک: /ک/ د تێروانینەکا دەنگسازیدا:

د شرۆڤەکرنا زمانیدا ئەم پێدڤی ب هندەک دانەیێن بنەڕەتیێن زمانانە داکو زمان ل سەر بنەمایێ وان بهێتە شرۆڤەکرن. ئەڤ دانەیێن زمانیژی دەنگن یان فۆنیمن، واتە ڤەکۆلینا دەنگان جهەکێ گرنگ د ڤەکۆلینێن زمانیدا گرتیە کو د شیاندا نینە ڤەکۆلینا ل ئاستێن دی یێن زمانی بکەین بێی ڤەکۆلینا دەنگان، ژبەرکو ئەرکەکێ گرنگ یێ هەی د فێربوون و وەرگرتنا زمانیدا، ئەڤ دانەیێن بنەڕەتی ژ دوو پشکان پێک دهێن، ئەوژی (فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی)نە.

أ- ژلایێ فۆنەتیکیڤە:

١- فۆنەتیک و چەوانیا دروستبوونا]ک[:

فۆنەتیک وەکو بابەتەکێ سەرەکیێ دەنگسازیێ ب لقەکێ زانستێ زمانی دهێتە دانان و دشێین ب لقەکێ گشتی ب هەژمێرین، کەواتە فۆنەتیک ((لقێکە لە زانستی زمان، لە دەنگەکانی زمان دەکۆڵێتەوە لە رووی چۆنیەتی درکاندن و گواستنەوە و هەستکردن بەو دەنگانە، ئەم زانستەش دەکرێت بە چەند بەشێکەوە، وەک فۆنەتیکی درکاندن و فۆنەتیکی فیزیکی بیستن...))) عەلی، ٢٠٠٥، ١٥٣(. دیسان هاتییە کۆ فۆنەتیک ئەو زانستەیە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل تایبەتمەندیێن دروستکرنا دەنگێن مروڤی دکەت و ب تایبەتژی ئەو دەنگێن د ئاخڤتنێدا دهێنە بکارهینان. ئەڤ زانستە واتە فۆنەتیک ڕێکێن سالۆخدانا ئەڤان دەنگان و پۆلینکرن و نڤیسینا ڤان دەنگان پێشکێشدکەت. (Crystal, 1998: 229).

بێگومان دەمێ بەحسێ چەوانیا دروستبوونا دەنگەکێ بکەین، یان ڤەکۆلینێ ل دەنگەکێ بکەین، وەکی مە پێشترژی ئاماژە پێدای یا فەرە بزانین ئەو دەنگ چەوا دروستبوویە؟ کیژ ئەندامێن ئاخڤتنێ وەکو (لێڤ، ددان، پەحنکا ڕەق، پەحنکا نەرم....) پشکدارییێ د دروستکرنا وێدا دکەن و سیمایێ دروستبوونا وێ چیە؟... هتد.

جهێ دروستبوونا دەنگێ]ک[پەحنکا نەرمە، چونکی ئەڤ دەنگە یان ئەڤ کۆنسونانتە ب هاریکاریا میکانیزما گرتنا هەوای دروستدبن، گرتنا هەوای ل جهێ پەحنکا نەرم دبیت. ب ڤی شێوەی کو پاشیا ئەزمانی بەرزدبیت و ب پەحنکا نەرمڤە دنسیێت و ڕێکا دەربازبوونا هەوای دگریت. هەردوو ئالیێن پاشیا ئەزمانی بەرزدبن و دکەڤنە سەر ددانێن پاشیێ یێن ئالیێ سەری، پشکا پێشیا ئەزمانی یێ ئازادە و سەرێ ئەزمانی نێزیکی ددانێن خوارێ دبیت. پەحنکا نەرم بۆ سەری دهێتە ڕاکێشان و د ئەنجامدا ڕێکا دەربازبوونا هەوای بۆ ڤالاتیا دفنێ دهێتە گرتن... هەرگاڤا ڕێک ڤەبوو هەوایێ خرڤەبووی و پەنگیای ب ئێکجار ژ دەڤی دەردکەڤیت و دەنگەکێ پەقی دروست دبیت.

واتە ئەگەر ئەم سیمایێ ڤی دەنگی دیار بکەین ب ڤی شێوەییە:

] ک [کۆنسونانتا سیهی، هەوا بۆ دەرڤە دهێتە پاڵدان،توند،کپ، پەقی، دەڤی، پەحنکا نەرم (عەبدوللا و عەلی،١٩٤،٢٠١٨).

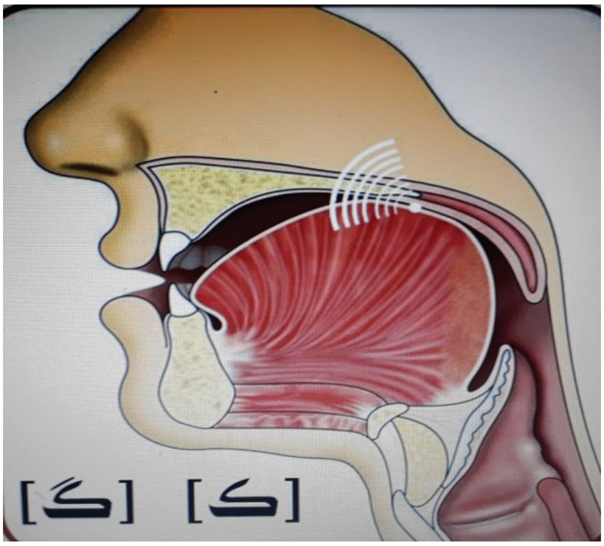

٢-] ک[یا سڤک و یا ئاسایی:

زۆربەی زمانڤانێن ل سەر دیالێکتا سەری یا زمانێ کوردی نڤیسی، هندەک دەنگ دەستنیشانکرینە کو ب ناڤێ دەنگێن (سڤک و گران) ناڤکرینە وەکو:

زمانڤان (جـەلادەت بـەدرخـان، رەشـید کـورد، کوردوییف، صادق بهاءالدین، ئیبراهیم زاخۆیی، محمد طاهر ....). د دیالێکتا سەری یا زمانێ کوردیدا ئەڤ دەنگە ئەڤێ دیاردێ وەردگرن (پ، ت، ک، چ)، هەموو ژی واتایێ دگوهۆڕن، ئانکو فۆنیمن یان فۆنیم. وەک:

پ وەکو: پاشی (المؤخرة) بەرامبەر پاشی (فیما بعد)

ت وەکو: تی (حافة) بەرامبەر تی (أخ الزوج)

ک وەکو: کا (تبن) بەرامبەر کا (أين)

چ وەکو: چال (حفرة) بەرامبەر چال (اشهب، اغر، جوزاء) (ئەحمەد، ٣٧).

ژبەرکو بابەتێ مە ل سەر دەنگێ]ک[ە، ئەم دێ ب تنێ ئاماژێ ب وان لایەنان دەین یێن کو دەمێ /ک/ سڤک دبیت و دبیتە فۆنیم، یانژی دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ، ئەم باس ل فۆنیمێن /پ، چ، ت/ ناکەین، بەلێ بەری ئەم دەنگێ]ک[دیار بکەین فەرە چەندەکێ ل سەر دیاردا (گرانکرن و سڤککرنێ) راوەستین کا چیە؟

أ- دیاردا]ک[یا ئاسایی:

ئەڤ دیاردە ئەوی دەمی پەیدابە، ئەگەر ل گەل گۆتنا دەنگەکێ پاشیا ئەزمانی بەرەف پەحنکا نەرم بلند بوو، ئەوی دەمی ئەڤ دیاردە دێ گرانیێ یان (قەلەوییێ) یان (ستووراتییێ) ل ئەوی دەنگی زێدەکە.

ب- دیاردا سڤککرنێ:

ئەڤ دیاردەیە ئـەوان دەنگان ڤەدگرە ئەوێن د چێکرنا واندا هەوا وەکو تەوژم نییە، باهرا پتر ئەڤ دیاردە د ئەوان دەنگێن بێژێ (کپ)دا دیار دبە ئەوێن کو تایبەتیا پەقینێ هەیە (ئەحمەد، ؟، ٣٦- ٣٧).

پشتی مە هـەردوو دیـاردە داینە دیارکرن، دێ هێین باس ل دەنگێ]ک[یا سڤک و یا ئاسایی کەین، کا چاوا دەمێ /ک/ یا ئاسایی سڤک دبیت؟ و دبیتە فۆنیم، یانژی دبیتە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ:

دەنگێ]ک[یا سڤک و یا ئاسایی:

کا (ل کیرێ- أين) ⟵ کا (جۆرەکێ ئالفی- تبن)

کتک (پشیک- قطة) ⟵ کتک (هژیرێن هشک- تين مجفف)

کەر (گوهدرێژ- حمار) ⟵ کەر (پارچە- قطعة)

کەل (کەلا خۆ رێت، کەرب) ⟵ کەل (کەلهە- قلعة)

کەل (کەلین- غليان) ⟵ کەل (کەلهە- قلعة)

کێم (عەداڤ- خراج) ⟵ کێم (پیچەک- قليل)

کار (شۆل- مهنة) ⟵ کار (تیشکا بزنێ)

کول (کولکێ گیانەوەران- اسطبل) ⟵ کول (کول و کۆڤان)

کولان (حرث) ⟵ کولان (زقاق- محلة)

کوڕ (تەقن) ⟵ کوڕ (بچیکێ نێر)

کویر (عمق) ⟵ کویر (نێریێ دوو ساڵی)

کێلەک (تەنیشت) ← کێلەک (ئارمانجەک)

کەرکە (بخاپینە) ← کەرکە (پارچە پارچە کە)

کەلەک (تشتێ زوی دکەلیت) ← کەلەک (کەلەکا بەران- کۆمەکا بەران)

کۆک (مصر) ← کۆک (کۆکانێ) یاریا زارۆکان

کرێ (ایجار) ← کرێ (ل بەرکرنا جلوبەرگان

کا کل (کا کلێ چاڤا؟) ← کاکل (ناڤکا فێقی- لب)

کەت (ژ کەڤتن هاتیە) ← کەت (کت- مفرد)

کرین (کرینا تشتان) ← کرین (ژکراندنێ هاتیە)

کەلە (تشتێ گەرم- حار) ← کەلە (پێلاڤا سەر بەفرێ)

کوند (جۆرەکێ باڵندایە- نوع من الطيور) ← کوند (هیر، بەژن کورت- قصير القامة)

کاڵ (رەنگە- رەنگێ ڤەبووی) ← کاڵ (پیر و کال)

کەو (کەواندن- تعقیم) ← کەو (جۆرەکێ باڵندایە- قبج)

کێر (چەقۆ- سکین) ← کێر (کەسەکێ کێرهاتی- نافع)

کر (بزنا گوهـ کورت) ← کر (بێ دەنگ- صامت)

کێژ (کیشک ژوان؟) ← کێژ (کچک)

کارین (ناڤە- ناڤێ کچانە) ← کارین (شیان- قدرة)

شەکر (سکر) ← شەکر (پرچا خۆ شەکر)

کل (لێکدانا مەشکێ) ← کل (کلێ چاڤان)

کودی (تیشکا هرچی) ← کودی (ترارێ مەزن)

رێک (رێک و پێک) ← رێک (رێ- طریق)

کۆم (کۆمکرن- جمع) ← کوم (ناڤێ خوارنەکێیە) ل دەڤ ئێزدیان.

٤- /ک/ وەک ئەلۆفۆن:

ئـەلـۆفـۆن(allophone) د بنـەرەتـدا پەیڤەکا گریکییە و بۆ جوداهیێن لێڤکرنێ دهێتە بکارهینان، واتە مەبەست ژ ئەلۆفۆنێ ئەوە (دەمێ دوو دەنگ ل جهێ هەڤ بکاربهێن و چ گوهۆرینان د واتاییدا پەیدا نەکەن، بەلکو ب تنێ ژلایێ لێڤکرنێڤە جوداهی دناڤبەرا واندا هەبیت، دێ بنە ئەلۆفۆنێن هەڤ (محـەمـەد،٢٠٠٩،١٠). ئانکو ئـەلۆفۆن شێوەیێن جوداجودا یێن فۆنیمێنە، یانژی هەر فۆنیمە بەلێ ب چەند شێوەیەکان دیار دبیت و نابیتە ئەگەرێ گوهۆرینا واتایێ، بۆ نموونە:

کەزی ← کەزی

کێلان ← کێلان

د وان نموونانْدا بووینە ئەلۆفۆن، چونکی واتا نەگوهارتییە.

/ک/ وەک ئەلۆفۆن:

کانیک ← کانیک

کمکمە ← کمکمە

کەڤال ← کەڤال

کڤان ← کڤان

کۆتر ← کۆتر

چادانک ← چادانک

دەرازینک ← دەرازینک

بێژینک ← بێژینک

ژ هەژی گۆتنێیە ،ئەڤ دەنگ گرانکرن و سڤککرنە د هەموو دەڤەرێن دیالێکتا سەری یان دیالێکتێن زمانێ کوردیدا وەکو یەک نینە، لەورا واتایا وشێ ل هندەک جهان ناهێتە گوهۆڕین و وشێن نوی دروست ناکەن، لەورا نابێژنێ فۆنیم (موسا،٢٠١٦، ٤٦)، ئانکو پەیڤێن دیارکری لێڤکرنێن جودا ب خۆڤە دگرن ب تایبەت دکرمانجیا سەریدا، بەلێ نەبوونە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ، یان چ واتایێن نوی دروست نەکرن.

ب- ژلایێ فۆنۆلۆجیڤە:

فۆنۆلۆجی ئێکە ژ ئاستێن زمانی و ب ئاستەکێ سەرەکیێ زمانی دهێتە دانان، واتە فۆنۆلۆجی ((لقەکێ زمانڤانییە لێکۆلینێ ل دەنگێن زمانەکێ دیارکری دکەت، دەنگ د ئاستێ فۆنۆلۆجییدا دبیتە (فۆنیم) و یەکەیەکا فۆنۆلۆجیە. ئامانجا فۆنۆلۆجیێ یا سەرەکی ئەوە دیارکرنا وان یاسایانە یێن ب رێکا وان دەنگ دهێتە رێکخستن د زمانەکێ تایبەتدا و شرۆڤەکرن و دیارکرنا وان جیاوازیێن روییددەن دکەت، ئانکو د فۆنۆلۆجییدا بهایێ هەر دەنگەکێ دهێتە دیارکرن و کا کیژ دەنگ دبیتە فۆنیم و ئەوی دەنگی چەند ئەلۆفۆن هەنە ئەڤەژی سیمایەکێ دەنگییە و ل ڤێرێ دێ وەک ئەلۆفۆن دیار بن و ئەلۆفۆن چەند دەنگەک د ئێک فۆنیمدا کۆم دبن،واتە دەربڕینا فۆنیمەکێ ب چەند شێوەیان دهێت)) (بەدری٢٢،٢٠١٩).

بۆ نموونە فۆنیما /ت/ ب چەند شێوەیان دهێت، وەک:

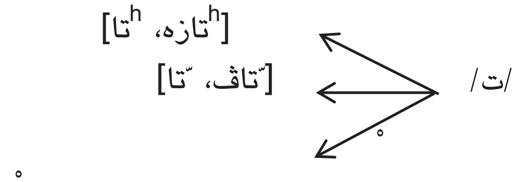

د ڤان نموونان‌دا فۆنیما /ت/ ب چەندین شێوەیان هاتیە ئەوژی (ت^h، ت̃، ت).

١- فۆنیم و پێناسەیێن وێ:

دەربارەی پێناسەیێن فۆنیمێ،هژمارەکا زۆرا پێناسان بۆ فۆنیمێ ژلایێ زمانڤانانڤە هاتینە ئەنجامدان، ئەڤەژی وێ واتایێ دگەهینیت کو ژ چەندین روانگەهانڤە پێناسە بۆ فۆنیمێ هاتینە ئەنجامدان، دەرخەرێ ڤێ چەندێژی بۆ مە دیار دبیت زمانڤان ل سەر پێناسەکا ئێکگرتی بۆ فۆنیمێ رێکنەکەڤتینە، بەلکو هەر زمانڤانەکێ ل دویڤ هزر و بۆچوونێن خۆ فۆنیم پێناسەکرینە وەکو:

- فۆنیم: بچوکترین یەکەیا دەنگیا جوداکەرە دزمانیدا. (Mathews 1997: 298).

- فۆنیم: ئەو دەنگن کو خودان ئەرکێ زمانینە، واتە ئەو دەنگێن دبنە ئەگەرێ گوهۆڕینا واتایێ دناڤبەرا پەیڤێ و مۆرفیمێدا و ب رێکا سیماییێن دەنگێ بنەڕەتی ژ دەنگێن دن یێن زمانی دهێتە جوداکرن(مشکوە الدینی، ١٣٧٤، ٢٨- ٢٩).

٢- جۆرێن فۆنیمێ:

ب شێوەیەکێ گشتی زانا و ڤەکۆلەرێن زمانی فۆنیمان دابەشی دوو جۆرێن سەرەکی دکەن.(بشر ٢٠٠٠، ٤٩٦- ٤٩٧)، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

١- فۆنیمێن کەرتی (سەرەکی): (ڤاوڵ،کونسۆنانت،نیمچە کونسۆنانت).

٢- فۆنیمێن نەکەرتی (لاوەکی): (هێز،ئاوازە،تون،راوەستان).

ژبەرکو بابەتێ مە ل سەر /ک/ە کو ژ فۆنیمێن کەرتی دهێتە هژمارتن کو فۆنیمەکا کپە و کۆنسۆنانتە، ل ڤێرێ پێدڤییە ل سەر ڤێ فۆنیمێ ب درێژی باخڤین

٣- /ک/ و تایبەتمەندیێن وێ:

فۆنیما /ک/ ئێک ژوان فۆنیمایە، یێن کو ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دناڤ پەیڤێن زمانێ کوردیدا دهێتە دیتن، ئەڤ فۆنیمە وەکو فۆنیمەکا نەبزوێن د هەردوو دیالێکتێن (سەری و ناڤەراست) دا خۆ نیشان ددەن و خودان چەند تایبەتمەندییە وەکو:

١- /ک/ فۆنیمەکا کونسۆنانتە.

٢- /ک/ جهێ دروستبوونا وێ پەحنکا نەرمە.

٣- ئەڤ فۆنیمە ژلایێ (کپ،گڕ)ییڤە، فۆنیمەکا کپە.

٤- ل دەمێ درکاندن و دروستبوونا وێ ژێیێن دەنگی نالەرزن.

٥- ئەڤ فۆنیمە ژلایێ دەربڕینێڤە یان سیمایێ دروستبوونێڤە دەنگەکێ (پەقی)یە.

٦- فۆنیما /ک/ هندەک جاران،یان د هندەک پەیڤاندا یا بێ تەوژمە وەکو پەیڤا (پاک) [Pak] [K] دا، هندەک پەیڤێن دیتردا تەوژمدارە وەکو پەیڤا (زانکۆ) [Zank^{h}o] [k^h].

٤- /ک/ و یاساییێن دەنگی:

د هەر زمانەکێدا کۆمەکا یاسا و دەستووران دهێنە دیتن کو تایبەتن ب ئەوی زمانیڤە،مەبەستا سەرەکیژی ژ ڤەکۆلینێن زمانی دەستنیشانکرنا ڤان یاسا و دەستوورانە چونکی ((بیاڤەکێ دن کو فۆنۆلۆجی کار تێدا دکەت،بیاڤێ یاساییێن فۆنۆلۆجینە، ژبەرکو دەنگێن زمانی ژ ئەنجامێ لێکدان و کەڤتنا ب رەخ ئێکڤە، کار ل هەڤدوو دکەن. دەنگ هەیە سیمایێ وێ دهێتە گوهۆڕین، دەنگ هەیە دحەلیێت دەنگ هەیە تێکەلی دەنگەکێ دی دبیت و دەنگێ سێێ دروستدکەت و هندەک جارانژی دەنگەکێ دی پەیدا دبیت)) (عەبدوللا،عەلی،١٥٢،٢٠١١).

فۆنیما /ک/ ژ ئەوان فۆنیمایە یێن کو ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دناڤ هندەک ژ یاساییێن دەنگیدا دهێتە دیتن،ژوان:

١- گونجان.

٢- نەگونجان.

٣- ژناڤچوونا دەنگان.

٤- پەیدابوونا دەنگان.

٥- پێک گوهۆڕینا دەنگان.

٦- جهـ گوهۆڕینا دەنگان.

٧- لێکدانا دەنگان. (هالو،٧١،٢٠١١).

پشتی مە یاساییێن دەنگی دیارکرین،دێ بەحس ل وان یاسایان کەین یێن فۆنیما /ک/ تێدا بەرچاڤ دبیت ژوان یاسایان:

أ- ژناڤچوونا دەنگان:

((بریتیە لە تێچوونی دەنگێک یان زیاتر لە مۆرفیمێک یان وشەیەک. ئەم تێچوونەش کە لە مۆرفیم یان وشەدا روودەدات بۆ مەبەستی ئاسانکردنی دەربڕینە)) (خۆشناو ٢٠١٣: ٨١). ئانکو ئەڤ یاسایە بۆ مەرەما سڤکییا دەربڕین و گۆتنییە ئەوژی دەمێ دوو دەنگێن وەک ئێک یان نێزیکی ئێک دگەهنە ئێک، دەنگەک ژ ئەوان ژناڤ دچیت و چ گوهۆڕینان د واتاییدا پەیدا ناکەت.

- ژناڤچوونا دەنگێ /ک/:

پاک کرن ←――― پاکرن

چاک کرن ←――― چاکرن

رێک کرن ←――― رێکرن

سڤک کرن ←――― سڤکرن

ژێک گرتن ←――― ژێگرتن

رێککەڤتن ←――― رێکەڤتن

د وان نموونێن مە دیارکرین کو هەمی کارێن لێکداینە، یا دروست ئەوە هەردوو (ک) هەبن،بەلێ د دەمێ ئاخڤتنێدا (ک)ەک، دهێتە لادان بۆ دەربرینەکا ب ساناهیتر یان سڤکتر.

ب- پێک گوهۆڕینا دەنگان (گوهۆڕینا دەنگان):
مەبەست ل ڤێ دیاردێ ئەوە کو دەنگێ وشەیەکێ د ئاخڤتنێن هندەک کەساندا دهێتە گوهۆڕین بۆ دەنگەکێ دیتر، بێی کو ئەڤ گوهۆڕینە ببنە ئەگەرا گوهۆڕینا واتایا وشێ، یان ب واتایەکا دیتر وشە ب دوو فۆرمێن جیاواز ب هەمان واتا دەردکەڤیت و چێدبیت ئەڤ دوو فۆرمە د ئێک زاردا بن یانژی هەر فۆرمەک د زارەکێدا بیت(هالۆ،١٠٤،٢٠١١).

١- پێک گوهۆڕینا /ق/ و /ک/:

چقلاند <> چکلاند

قەلا <> کەلا

قەلاشتن <> کەلاشتن

٢- گوهۆڕینا /گ/ و /ک/:

چەگدار <> چەکدار

بێژینگ <> بێژینک

چادانگ <> چادانک

سەرسنگ <> سەرسنک

ستنگ <> ستنک

٣- گوهۆڕینا /خ/ و /ک/:

دختور <> دکتور

کوخە <> کوکە

خەنین <> کەنین

ج- جهـ گوهۆڕینا دەنگان:
مەبەست ژڤێ دیاردێ ئەوە ((دوو دەنگ یان دوو برگە جێگاکانیان دەگۆڕینەوە هەندێ جار وشەکە بە هەردوو شێوەکەی لە یەک زاردا دەبینرێن و هەندێ جاریش هەر شێوەی لە زارێکدا دەردەکەوێ و بەکاردێ))(فتاح،١٢٢،٢٠١١) یانژی بریتیە ژ جهـ گوهۆڕینا دوو یەکەیێن دەنگی د ئێک پەیڤدا. (الخولي،٨٩،١٩٨٢) واتە مەبەست ژڤێ یاسایێ ئەوە دەنگێ ئێکێ جهێ دەنگێ دووێ دگریت یان دەنگێ دووێ جهێ دەنگێ ئێکێ دگریت و د هندەک حالەتاندا ب تنێ دەنگەک دشێت جهێ خۆ بگوهۆڕیت و بچیتە جهەکێ دیتر بێی کو بهێتە گوهۆڕین دگەل دەنگەکێ دیتر.

جهـ گوهۆڕینا فۆنیما /ک/:

کن ⟵ نک

بنکاسک ⟵ بسکانک

دوو:)ک(د تێروانینەکا مۆرفۆلۆجیدا:
(ک) وەکو مۆرفیم:

١- مۆرفیم(زاراڤ و پێناسە):
مۆرفیم((morpheme زاراڤەکێ گریکیە، ژ دوو پارچان پێکدهێت ئەوژی Morph- فۆرم و Eme- یەکەیەکا جوداکەر، کو واتایا هندێ ددەت، مۆرفیم فۆرمەکێ جوداکەرە ئانکو ب رێکا وێ د شیاندایە پەیڤێن زمانی پێ بهێنە پۆلینکرن وجوداکرن (سەلیم١٣:٢٠٢١)
زمانزان مۆرفیمی ب شێوەیێن جودا ددەنە نیاسین، هندەک وەک پێناسەکێ بۆ دیاردکەن، هندەکێن دی وەک پێناسە و تایبەتمەندی بۆ دیاردکەن، ژوان:
- (بلۆمفیلد) دەربارەی پێناسا مۆرفیمی دبێژیت:(مۆرفیم بچوکترین دانا واتادارا زمانیە). (Bloomfield, 1933, 166).
-(ستاگیبێرک) مۆرفیمی پێناسە دکەت کو (بچوکترین یەکەیا پێکهاتەیا زمانیە و سێ تایبەتمەندی تێدا هەنە:

١- مۆرفیم پەیڤەکە یان بەشەکە ژ پەیڤێ و واتایەک هەیە.

٢- دشیاندا نینە بۆ پارچەیەکا واتایا بچوکتر بهێتە پارچەکرن.

٣- دشیاندا هەیە د ژینگەهێن جوداجودادا دووبارەبیت، بێیکو واتایا ئەوێ بهێتە گوهۆڕین. (Stageberg, 1981, 83).

- (غازی فاتح وەیس) مۆرفیم ب ڤی رەنگێ ل خوارێ پێناسەکرییە و دبێژیت:((ئەو پێناسەیە هەڵەیە کە ئەڵێ مۆرفیم بچوکترین دانەی واتاداری زمانە پێناسەی راست مۆرفیم بەم جۆرەیە:

١- یان ئەبێ واتادار بێ.

٢- یان ئەبێ دەوری رێزمانی ببینێ.

٣- یان ئەبێ وشەی پێ دابرێژرێ))(وەیس١٩٨٥: ١١).

کەواتە بۆ مە دیاربوو کو هەمی ل سەر وێ بۆچوونێ د رێککەڤتیبوون ئەوا دبێژیت مۆرفیم بچوکترین دانا واتادارا زمانیە،ئەڤ دانەیە یان دشێت پەیڤێن نوی دابرێژیت یان ئەرکەکێ رێزمانی بگێریت.

٢- تایبەتمەندیێن مۆرفیمێ:

ژ هەژییە بێژین مۆرفیم خودان چەندین تایبەتمەندییە، ژوان:

١- ((واتاداربێت، لەت ناکرێت بۆ پارچەی بچوکتر بێ ئەوەی واتاکەی نەفەوتێت، لە رستەی جۆر بەجۆری (کار)یدا دەردەکەوێت و واتایەکی نەگۆڕی دەبێت))(ئەحمەد٢٠٠٤: ٧٨).

٢- هەروەکو چەوا زمانڤان د شرۆڤەکرنا فۆنیمێدا بۆ پێکهێنێن سیمایێن جوداکەر سەرکەفتن، هەروەسا ئاماژە ب هندێژیدا، کو مۆرفیم پێکهاتیە ژ سیمایێن مۆرفۆلۆجی، د شیاندایە پەیڤەکا وەکو (زەلاّمان) بۆ سیمایێن وێ یێن واتایی و مۆرفۆلۆجی شرۆڤە بکەین:

١- سیمایێن مۆرفۆلۆجی: زەلاّمان= زەلاّم+ ان

٢- سیمایێن واتایی: + مرۆڤ
+ نێر
+ پێگەهشتی
+ (ان)+ کۆم

(عەلی،مونیب، ٢٠١٦، ٦٠- ٦١).

٣- مۆرفیم بچوکترین یەکەیا ئاستێ مۆرفۆلۆجیە.

٤- مۆرفیمێ پێدڤییە واتا هەبیت وەک مۆرفیما (گۆل)، یان ئەرکەکێ رێزمانی یان دارشتنێ هەبیت. وەک مۆرفیما (ان) د نموونەیا (هەڤالان)دا، کو ئەرکێ رێزمانیێ کۆمکرنێ دبینیت و مۆرفیما (گەهـ) د نموونەیا (خوارنگەهـ)دا، ئەرکێ دارشتنێ دبینیت.

٥- مۆرفیم د زمانیدا پێدڤییە د چەند شێوەیەکاندا دووبارە ببیتەڤە، بەلێ هەتا راددەیەکێ واتایەکا جهگیر ددەت، بۆ دیارکرنا ڤێ چەندێ د شیاندایە بنێرینە ڤان نموونەیێن ل خوارێ:

دنڤیسم، بنڤیسە، دێ نڤیسیت، نڤیسەر، نڤیسار، پێنڤیس....

دکوژم، دێ کوژیت، بکوژە، کوژەک، بکوژ...

د ئەڤان نموونەیێن سەریدا دیار دبیت کو (نڤیس، کوژ) د هەمی فۆرماندا دووبارەبووینە و هەتا راددەیەکێ واتایا خۆ یا سەرەکی هەلگرتییە(حسێن٢٠٢٢: ١٠- ١١).

٣- جۆرێن مۆرفیمێ:

هەر د چارچووڤێ مۆرفیمێ و تیۆرا مۆرفیمێدا

دوو جۆرێن مۆرفیمان دیاردکەت، ئەوژی مۆرفیمێن سەربەخۆ و مۆرفیمێن بەندن، یا پتر گرێدای ب بابەتێ ڤەکۆلینا مە مۆرفیما بەندە ژبەر ڤێ چەندێ دێ پتر ل سەر وێ راوەستین:

١- مۆرفیمێن سەربەخۆ:

ئەو جۆرە مۆرفیمن ئەوێن دشێن ب تنێ واتایەکا دروست بدەن،یان د شیاندایە ب تنێ بهێتە بکارهینان و واتایەکا تمام بدەن(حاجی ٢٠٢١: ١٦). وەکی (ئەز، تو، جوان، کەو، چیا، شەڤ، رۆژ... هتد).

٢- مۆرفیمێن بەند:

ئەو جۆرە مۆرفیمن ((کە بەتەنیا بە سەربەخۆیی بەکارنایەن،بەلکو بە مۆرفیم و وشەی ترەوە پابەند دەبن، یان دەلکێن بە مۆرفیمی ئازاد)) (سەعید، ٢٠١٣، ٩). واتە ئەو مۆرفیمن ئەوێن ب تنێ نەشێن بهێنە بکارهینان، بەلکو ب مۆرفیم و پەیڤێن دیترڤە گرێدایىنە، یان ب مۆرفیمێن سەربەستڤە دمینن، ژبەرکو مۆرفیمێن بەند پتر گرێدای کارێ مەنە، ژبەر ڤێ یەکێ دێ ل سەر ڤی جۆری راوەستین، واتە ئەڤ مۆرفیمە ژلایێ ئەرکیڤە دهێتە دابەشکرن ب سەر دوو جۆران ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

أ- مۆرفیما بەندا دارشتنێ: ((ئەو پێشگر و پاشگرانە دەگرێتەوە، کە بە چوونیان بۆ سەر مۆرفیمێکی دیکە، دەورێکی گرنگ لە دارشتنی وشەی نوێ لە رووی فۆرم و واتاوە دەگێرن وەکو: بە، بێ، هەل، دا، را... هتد)) (ئەحمەد٢٠٠٤: ٧٩).

مۆرفیما بەندا دارشتنێ ب شێوێ (پێشگر، پاشگر، نیڤگر، ناڤبەند) دەردکەڤن وەکو:

١- پێشگر: گیرەکەکە پێشیا پەیڤەکێ یان رەگەکێ دگریت و مانایەک دی یان رەوشـەک دی ددەتە ئاڤاهیێ پەیڤا نوو دارێشتی(عمر،٢٠٠٥، ٨). وەک:

بە+ رێز ⟵ بەرێز

دا+ گرت ⟵ داگرت

٢- پاشگر: ئەو مۆرفیمەیە کە بە کۆتایی بناغەی وشەوە دەنووسێ رواڵەت و ناوەرۆکی وشە دەگۆرێ و دەوری رۆنانی وشە دەبینێ(مارف،٦٣،٢٠١٤). وەک:

خۆش+ ی ⟵ خۆشی

کورد+ ستان ⟵ کوردستان

٣- نیڤگر: بەشەکە ژ گیرەکی د زمانێ کوردیدا، کو دچیتە دناڤ رەگێ پەیڤێدا، یانژی ئەو مۆرفیمن ئەوێن دناڤ مۆرفیمێن دیتردا جهێ خۆ دکەن، رێژەیا هەبوونا نیڤگران د دیالێکتا ژووریدا ژ دیالێکتا ناڤەراستدا پترە و ئەڤ نیڤگرە بەهرا پتر نیڤگرێن کارینە و رۆلێ تێپەراندنێ دبینن(سەلیم، ٢٠١٢، ٣٨- ٣٩). وەک:

تێنەپەر		تێپەر
برشت (گۆشت برشت)	ا	براشت (من گۆشت براشت)
رژت (ئاڤ رشت)	ێ	رێشت (من ئاڤ رێژت)

٤- ناڤبەند: مۆرفیمەکا بەندە، کو پشکدارییێ د دروستکرنا پەیڤا لێکدایدا دکەت، یان دکەڤیتە دناڤبەرا دوو مۆرفیمێن سەربەخۆ یان مۆرفیمەکا رەگێ و مۆرفیمەکا سەربەخۆدا و پیکڤە گرێددەت، ژ ئەنجامێ ئەڤێ پێکڤە گرێدانێ، پەیڤەکا نوی دروستدکەت و ئەو پەیڤە دچیتە دناڤ فەرهەنگا زمانیدا. (حسێن٢٠٢٢: ١٨). وەکو:

(ە) پیرەمێر

(و) شۆخ و شەنگ

ب- مۆرفیما بەندا رێزمانی: (ئەو مۆرفیمانەن، کە ناتوانن وشەی نوێ پێک بێنن، بەلکو رۆڵیان ئەوەیە کە حالەتی رێزمانی دەبەخشن بە وشە) (طیب٢٠١٤: ١٠٢). واتە ئەو مۆرفیمن، دەمێ دچیتە سەر پەیڤێ

پەیوەندیەکا ڕێزمانی ل گەل پەیڤێن دی یێن دناڤ ڕستەییدا پەیدا دکەت، ئانکو ئەوێ پەیڤێ ناگوهۆڕن و پەیڤەکا نوی دناڤ فەرهەنگیدا زێدە ناکەت، بەلکو ب تنێ حالەتێ ڕێزمانی د گوهۆڕیت. وەکو مۆرفیمێن نیاسینێ، نەنیاسینێ، کۆمێ... هتد):

کوڕ+ ەک ⟵ کوڕەک

کچ+ ەک ⟵ کچەک

٤- مۆرفیما (ک) د زمانێ کوردی (گۆڤەرا بەهدینی) دا:

مۆرفیما (ک) ئێک ژ وان مۆرفیمێن چالاکە یێن کو ب شێوەیەکێ بەرچاڤ دناڤ زمانێ کوردیدا دهێتە دیتن، ژبەرکو ئەڤ مۆرفیمە د زمانێ کوردیدا ب گشتی و د گۆڤەرا بەهدینیا زمانێ کوردیدا ب تایبەتی چەندین ئەرکان دبینیت، چونکی مۆرفیمەکا فرە ئەرکە، واتە د هەردوو ئاستێن مۆرفۆلۆجی و سینتاکسیدا، چەندین ئەرکێن جوداجودا دبینیت، د ئاستێ مۆرفۆلۆجییداژی ب هەردوو ئەرکێن دارشتن و ڕێزمانیژی دگێریت.

٥- (ک) وەک مۆرفیما بەندا دارشتنێ:

وەکو بەری نوکە مە ئاماژە پێدای، ئەو مۆرفیمن دەمێ دچنە سەر مۆرفیمەکا دیتر، پەیڤەکا نوی دروستدکەن، یان پەیڤەکا نوی دادرێژن. واتە مۆرفیما (ک) وەکو مۆرفیمەکا دارشتنێ،دشیاندایە بەشدارییێ د پێکهینانا چەندین پەیڤێن فەرهەنگیدا بکەت، و چەندین پەیڤێن نوی ب واتایێن نوی دابرێژیت. وەک:

١- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک ناڤێن سادە و ناڤێن دارشتی دروست دکەت، کو ل دویڤ یاسایا: (م. سەربەخۆ (ناڤ)+ م. دارشتنێ= ن. دارشتی) وەک:

م. س (ناڤ)	+	م. دا	=	ن. دارشتی
ڕان	+	ک	=	ڕانک
دەست	+	ک	=	دەستک
قەید	+	ک	=	قەیدک
بان	+	ک	=	بانک (بنک)
خان	+	ک	=	خانک
ستێر	+	ک	=	ستێرک
مێر	+	ک	=	مێرک
دەرزی	+	ک	=	دەرزیک
کەت (مفرد)	+	ک	=	کەتک (هژیر)
خەت	+	ک	=	خەتک (خەتکێن بیستانان)
کەرت	+	ک	=	کەرتک (ناقبر)
کەش (ڤەدای)	+	ک	=	کەشک (شیرێ هشک)
تۆل (تۆلڤەکرن)	+	ک	=	تولک (گژوگیا)
تۆڤ	+	ک	=	تۆڤک (حبة)
خوری (هەمی)	+	ک	=	خوریک (ئێش، خلت- مرض)

خودی (ذاتي)	+	ک	=	خودیک (عەینە، خودیک)
قاس (قاسا پارا)	+	ک	=	قاسک (قازان)
تویر (تویروکوڤان)	+	ک	=	تویرک (کیس)
پاییز (وەرز)	+	ک	=	پاییزک (پێسترک)
مەش (ب پیا)	+	ک	=	مەشک (مەشکا پەزی)
گر (گرێ ئاخێ- تل)	+	ک	=	گرک (گرکا هەڤیری)

٢- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک ناڤێن سادە و ناڤێن تایبەتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەخۆ (ناڤ)+ م. دارشتنێ= ن. تایبەتی) وەک:

م. س (ناڤ)	+	م. دا	=	ن. تایبەتی
ناز	+	ک	=	نازک
لاو	+	ک	=	لاوک
خوزی	+	ک	=	خوزیک
گاز	+	ک	=	گازک (ئامیرێ پەلا رادکەت)

٣- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک هەڤاڵناڤێن سادە و ناڤێ دارشتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەخۆ (هن)+ م. دارشتنێ= ن. دارشتی) وەک:

م. س (هن)	+	م. دا	=	ن. دارشتی
ترش	+	ک	=	ترشک
گەرم	+	ک	=	گەرمک
شۆڕ	+	ک	=	شۆڕک
سویر	+	ک	=	سویرک
حلی	+	ک	=	حلیک
کوند (هیر)	+	ک	=	کوندک (کولند)
تیر (ئاڤک تیرە)	+	ک	=	تویرک (گینی)
بەند	+	ک	=	بەندک
پیر	+	ک	=	پیرک

٤- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک هەڤاڵناڤێن ڕەنگان و ناڤێن دارشتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەخۆ (هن. ڕەنگان)+ م. دارشتنێ= ن. دارشتی) وەک:

م. س (هن. ڕەنگان)	+	م. دا	=	ن. دارشتی
سۆر	+	ک	=	سۆرک
ڕەش	+	ک	=	ڕەشک
زەر	+	ک	=	زەرک
شین	+	ک	=	شینک

٥- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک هەڤاڵکاران و ناڤێن دارِشتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەخۆ (هک)+ م. دارِشتنێ= ن. دارِشتی) وەک:

م. س (هک)	+	م. دا	=	ن. دارِشتی
سەر	+	ک	=	سەرک
بن	+	ک	=	بنک
کێم	+	ک	=	کێمک
پێش	+	ک	=	پێشک
چەپ	+	ک	=	چەپک

٦- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک مۆرفیمێن رەگی و ناڤێ دارِشتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. رەگی+ م. دارِشتنێ= ن. دارِشتی) وەک:

م. رەگی	+	م. دا	=	ن. دارِشتی
پێچ (پێچان)	+	ک	=	پێچک
رەجف (رەجفین)	+	ک	=	رەجفک
کوخ (کوخین)	+	ک	=	کوخک
گر (گرتن)	+	ک	=	گرک
گەڤز (گەڤزین)	+	ک	=	گەڤزک
لەرز (لەرزین)	+	ک	=	لەرزک
گەرِ (گەرِیان)	+	ک	=	گەرِک
شۆ (شووشتن)	+	ک	=	شۆک
برِ (برِین)	+	ک	=	برِک
جوو (جوون) جوین	+	ک	=	جووک

٧- مۆرفیما (ک) دچیتە سەر هندەک ژمارەیێن سادە و ناڤێ دارِشتی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەرخۆ ژمارە+ م. دارِشتنێ= ن. دارِشتی) وەک:

م. س (ژمارە)	+	م. دا	=	ن. دارِشتی
سێ	+	ک	=	سێک
شەش	+	ک	=	شەشک
هەشت	+	ک	=	هەشتک
دەهـ	+	ک	=	دەهک
چل	+	ک	=	چلک

٨- ل دەمێ دووبارەکرنا هندەک ناڤان یان هەڤاڵناڤان ل گەل مۆرفیما (ک) ناڤەکێ دی ب واتایەکا نوی دروست دکەت، ل دویڤ یاسایا:

(م. سەربەخۆ+ م. سەربەخۆ+ م. دارِشتنێ= پەیڤەکا نوی) وەک:

م.س	+	م.س	+	م.دا	=	پەیڤەکا نوی
رەش (هن)	+	رەش (هن)	+	ک	=	رەشرەشک
خۆش (هن)	+	خۆش (هن)	+	ک	=	خۆشخۆشک
مار (ن)	+	مار (ن)	+	ک	=	مارمارک
پل (ن)	+	پل (ن)	+	ک	=	پلپلک
خال (ن)	+	خال (ن)	+	ک	=	خالخالک
زرِ (ن)	+	زرِ (ن)	+	ک	=	زرزرک (جماليات)
پەز (ن)	+	پەز (ن)	+	ک	=	پەزپەزک
خر (ن)	+	خر (ن)	+	ک	=	خرخرک
کرِ (ن)	+	کرِ (ن)	+	ک	=	کرکرک

٦- تایبەتمەندیێن (ک) وەک مۆرفیما بەندا دارِشتنێ:

١- ژبلی وێ چەندێ کو (ک) شێوەیێ وشێ دگهۆریت هەروەسا واتایەکا نوو یا فەرهەنگی دروستدکەت ب ڤی رەنگی پۆلا وشەیێ دگهۆریت(فەتاح، قادر،٢٠٠٦،٥٧).

٢- دەمێ (ک) ل دووماهیا پەیڤەکێ دهێت، دوماهیا وێ دهێلیتە ڤەکری، ئانکو دشێت پشتی (ک) مۆرفیمەکا دی یان زێدەتر یا رێزمانی وەرگریت.

وەکی: گڤش ((رەگێ گڤشتن))

گڤش+ ک ⟵ گڤشک

رەگ پاشگر ⟵ ناڤ

٣- (ک) وەکی پاشگر دشێت سترێسی بۆ خۆ بکێشیت، چونکی واتایەکا نوی بەرهەمدئینیت (لە رووی مۆرفۆلۆجییەوە زۆربەی مۆرفیمە وشەدارێژەکان هێز (سترێس)یان لە سەرە (هەمان ژێدەر، ٥٨).

٤- (ک) دشێت وەکی پاشگر بچیتە سەر وشێن سادە و نەسادە، بەلێ بتنێ وەکی پاشگر رۆلی دبینیت و نەشێت بییتە نیڤگر و پێشگر.

وەکی: زەر+ ک ⟵ زەرک

خۆشخۆش+ ک ⟵ خۆشخۆشک

٥- پاشگر رێکەکە بۆ پەیداکرنا وشەکا نوی ب واتایەکا نوی ب ڤی رەنگی وشا نوی دچیتە د فەرهەنگێدا. ((هەر لە دوای دروستبوونی وشە دارێژراو و نوێیەکە دەچێتە ناو فەرهەنگی زمانەکەوە، ئەو وشەیەی کە بە یاسای مۆرفۆلۆجی بنیاتنراوە)) (فەتاح، قادر٢٠٠٦: ٦٠).

٦- (ک) هەڤبێژەک هەیە و ژبلی هندێ وەکی پاشگر رۆلی دبینیت هەروەسا وەکی ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ و گەلەک جاران ژبەر وەکهەڤییا وان تێکەل دبیت، ئانکو (ک) مۆرفیما دارِشتنێ و مۆرفیما رێزمانی و مۆرفا بۆش تێکەل دبن. بۆ نموونە:

دوماهی+ ک ←——— دوماهیک

ل ڤێرێ چ واتایەکێ ل وشێ زێدەناکەت و نابیتە ئەلۆمۆرفا نەناسیاریێ، چونکی دشێین بێژین:

ئەو دوماهیک یا خراب بوو.

ئانکو نیشانا ناسیاریێ (ئەو) دهێت، ژبەر ڤێ چەندێ (ک) نابیتە نەناسیاری،ئەڤە دبیتە ئەگەر کو بێژین مۆرفا بۆشە.

٧- دیسان تایبەتمەندیەکا دی یامۆرفیما(ک) ئەوە کو(مۆرفیمەکانی بچووککردنەوە هەموو کاتێک بەتەنیا گوزارشت لە بچووکی کەرەستەی ئاماژەبووکراو ناکەن...بەلکو زۆر جار لکاندنیان بەبناغەکانەوە پێویستی سازکردنی وشەی نوێ وەک ناوێک، هاوکات لە پاڵ گەیاندنی واتای بچووککراوەدا دەیانهێنێتە ئاراوە) (سەعید ٢٠١٣: ٨٨)

٧- (ک) وەک مۆرفیما بەندا ڕێزمانی:

مۆرفیما بەندا ڕێزمانیژی هەر وەکو مە ئاماژە پێدای، مەرەم ژێ ئەو مۆرفیمەیە، دەمێ دچیتە سەر پەیڤێ واتا پەیڤێ ناگوهۆریت و پەیڤەکا نوی دناڤ فەرهەنگێدا زێدە ناکەت، بەلکو ب تنێ حالەتێ ڕێزمانی د گوهۆریت. وەکی:

أ- مۆرفیما (ک) وەک ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەنیاسینێ:

ئەڤ مۆرفیمە دشێت وەکو مۆرفیمەکا بەندا ڕێزمانی دەربکەڤیت و بیتە مۆرفیما نەنیاسینێ ئەوژی

((ل دەمێ مۆرفیما نەنیاسینێ (ەک) ل گەل ناڤەکێ دهێت، کو دووماهیا وێ فۆنیما /ە/بیت، ل ڤێرێ /ە/ یا مۆرفیما نەنیاسینێ دێ هێتە لادان و ب تنێ (ک) دمینیت))(سەلیم و تاهر، ٢٠١٥، ٣٨). وەک:

پالە+ (ەک)	پالەک
خشتە+ (ەک)	خشتەک
جگارە+ (ەک)	جگارەک
وێنە+ (ەک)	وێنەک
ڕستە+ (ەک)	ڕستەک

ب- مۆرفیما (ک) وەکو مۆرفیما بچویککرنێ:

ئەڤ مۆرفیمە دشێت وەکو مۆرفیمەکا بچویککرنێ دەربکەڤیت، ب تایبەت د دیالێکتا سەری یا زمانێ کوردیدا. وەک:

خانی+ ک ←——— خانیک

قازان+ ک ←——— قازانک

قۆری+ ک ←——— قۆریک

سیڤ+ ک ←——— سیڤک

بەرخ+ ک ←——— بەرخک

کار+ ک ←——— کارک

چال+ ک ←——— چالک

پەڕ+ ک ←——— پەڕک

لحێف+ ک ←——— لحێفک

دار+ ک ←——— دارک

بەر+ ک ←——— بەرک

مەڕ+ ک ←——— مەڕک

گوند+ ک ←——— گوندک

باژێر+ ک ←——— باژێرک

٨- (ک) وەک ئەلۆمۆرف:

دەربارەی پێناسەیێن ئەلۆمۆرفێژی ب گەلەک شێوەیان هاتیە پێناسەکرن، بەلێ پرانیا پێناسەیان ئێک ناڤەڕۆک دگەهینن وەکو:

- ئەلۆمۆرف: (ئەو مۆرفیمێن جیاوازن، کو پێکڤە دهێنە پۆلینکرن و نواندنا هەمان مۆرفیمێ دکەن) (سەلیم،٢٠١٢،٧١).

- ئـەلـۆمـۆرف: (شـێـوەیـێـن جـوداجـودا یێن ئێک مۆرفیمێنە، یانژی مۆرفیما بەند، هەمان واتا هەیە، بەلێ ب شێوەیێ جوداجودا خۆ نیشاندددت) (حاجی ٢٠٢١: ٢٠).

١- (ک) وەک ئەلۆمۆرفا مۆرفیما (ەکە) یا ناسیاریێ:

مۆرفیما ناسیاریێ هندەک جاران ب شێوێ }-ک{ دەردکەڤیت، ئەوژی دەمێ ناڤ ب بزوێنا /ە/ ب دووماهی دهێت و مۆرفیما کۆمکرنێ (ان) ل سەر دهێتە زێدەکرن(سەلیم،٨١،٢٠١٢).وەک:

پیالە+ ەکە+ ان پیالەکان(پیالەکە ان) ×

٢- (ک) وەک ئەلۆمۆرفا مۆرفیما (ەک) یا نەناسیاریێ:

مۆرفیما نەناسیاریێ د دیالێکتا سەریدا هندەک جـاران ب شـێوێ }ک{ دەردکـەڤـیت، ئـەوژی ل دەمێ مۆرفیما نەناسیاریێ (ەک) ل گەل ناڤەکێ دهێت، دووماهیا وێ فۆنیما /ە/ بیت، ل ڤێرێ /ە/ یا نەناسیاریێ دێ هێتە لادان ب تنێ (ک) دمینیت. وەک:

وێنە+ (ەک) وێنەک
خشتە+ (ەک) خشتەک
ژمارە+ (ەک) ژمارەک
ڕستە+ (ەک) ڕستەک
باغچە+ (ەک) باغچەک

٩- (ک) و تایبەتمەندیێن وێ وەک ئەلۆمۆرفا مۆرفیما(ەک) یا نەناسیاریێ:

١- دەمێ (ک) وەک مۆرفیمەکا ڕێزمانی کاردکەت، ژبلی هندێ کو شێوەیێ وشێ دگهۆڕیت، هەروەسا واتایەکا ڕێزمانیژی وێ وشێ دبەخشیت.

وەکی: پەردە+ ەک پەردەک

د نموونا سەریدا (ک) وەکی ئەلۆمرفا مۆرفیما نەناسیاریێ (ەک) هاتییە.

دەرکەڤتنا (ک) وەک ئەلۆمۆرفەکا مۆرفیما نەناسیاریێ (ەک) ژ ئەنجامێ یاسایەکا دەنگسازییە، کو نابیت دوو بزوێن پێکڤە دەرکەڤن ئەگەر هەمان هێز هەبن.

وەکی: پالە+ ەک پالەک

٢- (ک) وەک ئەلۆمۆرفەک ب کۆمەڵەکا گرتی دهێتە هژمارتن وەکـی هەمی مۆرفێن دیێن مۆرفیمێن ڕێـزمـانـی ڕۆژانــە چ ئـەنـدامـێـن نـوی ل کـۆمـەڵا ئەلۆمۆرفێن نەناسیاریێ زێدەنابن ب تنێ ئەڤە نەبن (ەک، ک،یـەک، ئێک،ێ) بێگومان دەمێ (ک) وەکی ئەلۆمۆرفەک کـاردکـەت ئـەو بۆ بنجەکێ (وشـەکا بنجینەیی) ڤێجا هەر بەشەکێ ئاخڤتنێ بیت دهێتە زێدەکرن و بەهرا پتر ئەو بەشێ ئاخڤتنێژی ناڤە.

٣- (ک) وەکی ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ دشێت پتر ژ ئەرکەکێ د یەک دەمیدا ئەنجامددەت.

وەکی: + تاکییەتی + نەناسیاری ،

ئەڤەژی ئێکە ژ سیمایێن مۆرفیمێن ڕێزمانی. وەکی:

پەیالە+ ەک پەیالەک

٤- هـەر وشـەکـا (ک) لـێ هـاتـە زێـدەکـرن (وەک ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ) دێ ئەو وشە هەر د وێ بەشێ ئاخڤتنێدا مینیت پۆلا خۆ ناگهۆڕیت.

وەکی: باغچە+ ەک باغچەک

ناڤ ناڤ

٥- ئەلۆمۆرفا نەناسیاریێ (ک) وەکـی مۆرفیمێن بەندێن ڕێزمانی کاردکەت و هەردەم دچیتە دوماهییا وشـێ، بەلێ ل ناڤەڕاستا وشـێ و ل دەستپێکێ ناهێت، ئەڤە ژبلی هندێ کو دبیت هندەک مۆرفیمێن دیێن ڕێزمانی ل دویڤدا بهێن بەلێ ب چ ڕەنگی ڕێکێ نادەن مۆرفیمێن دارشتنێ پشتی وێ بهێت.

وەکی: پەیالەک+ (ێ) پەیالەکێ
سەد+ ە (پاشگر) ەک سەدەک
سەدە ک (سەدەیەک)
*سەدکە

پاشگر ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ

٦- (ک) وەکی ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ یا هەستییارە بەرامبەر وان پۆلێن ل سەر دهێتە زێدەکرن، ئانکو (ک) ناهێتە زێدەکرن بۆ هەر پۆلەکێ بەلکی بەهرا پتر بۆ ناڤان دهێتە زێدەکرن، ئەڤەژی ئێکە ژ رەوشتێن مۆرفیمێن رێزمانی (فەتاح، قادر ٢٠٠٦: ٥٢-٥٤).

١٠- (ک) وەک مۆرف:

دەربارەی پێناسەیێن مۆرفێ، ب گەلەک رەنگان ئەڤ زاراڤە هاتیە پێناسەکرن کو هەر زمانڤانەکێ ل دویڤ هزروبیرێن خۆ پێناسەکرینە وەکو:

مۆرف: شێوەیێ فیزیکییە بۆ مۆرفیمێ، دبیت ژ دەنگەکێ یان زنجیرەکا دەنگان پێکبهێت (Katam-ba, F, 1993: 24).

مۆرف: پێکهاتیە ژ فۆرم (شێوە) یان جێبەجێکرنا مۆرفیمان د تێکستێن ئاخڤتنێدا (جمعة،٢٠٠٨، ١٤١).

١١- (ک) وەک مۆرفا بۆش:

گەلەک ژ زمانڤانان ئەڤ کەرتەیە دایە دیارکرن، وپتریا وان زمانڤانان ئەوێن بەحس ل ڤێ کەرستەی کرین بۆچوونا وان بۆ هندێ دچیت، ئەڤ کەرستەیە ئەوە یاکو شێوە هەبیت، بەلێ نواندنا چ مۆرفیمان نەکەت، ژبەر ڤێ یەکێ مۆرفیما بۆش ئەو کەرستەیە، ئەوێ شێوە هەبیت، بەلێ ئەرک نەبیت (عومەر، ٢٠٢٣، ٧٩).

تایبەتمەندیێن مۆرفا بۆش:

((١- مۆرفا بۆش شێوە هەیە، بەلێ ئەرک نینە.

٢- مۆرفا بۆش د ناڤ مێشکیدا چ مۆرفیمەک بەرامبەر نینە، یان چ مۆرفیمەک نواندنا ئەوێ ناکەت.

٣- مۆرفا بۆش ئاریشە و گرفتان بۆ مۆرفیمێ پەیدادکەت.

٤- مۆرفا بۆش زێدەتر ئەرکەکێ دەنگسازی دبینیت و بار پتر بۆ سڤکیا درکاندنێ یان بۆ پاراستنا یاسایێن برگەیێ دهێتە بکارئینان.

٥- هژمارا مۆرفێن بۆش کێمن، ئەگەر ب هژمارا مۆرفێن دی د ناڤ مۆرفۆلۆجییێدا بهێنە بەراوردکرن.

٦- مۆرفا بۆش زێدەتر ژ فۆنیمەکێ یان دوو فۆنیمان پێکدهێت، ل دەمێ د ناڤ قالبێ پەیڤێدا دەردکەڤن))
(عەلی،مونیب٢-١٦: ٢١٠- ٢١١).

(ک) وەک مۆرفا بۆش:

هەروەکو مە د تایبەتمەندیانداژی ئاماژە پێکری، کو هژمارا مۆرفێن بۆش کێمن، ئەگەر ئەم ل گەل هژمارا مۆرفێن دی د ناڤ مۆرفۆلۆجییێدا بەراورد بکەین. ژبەرهندێ ژی دێ بینین، کو (ک) وەک مۆرف گەلەک ب کێمی د ناڤ پەیڤێن زمانیدا دهێنە دیتن وەک ڤان نموونان:

پەیڤ	مۆرفا بۆش
دوماهیک	ک
کلیلک	ک
پاشیک	ک
تاژیک	ک
خۆزیک	ک
هەستیک	ک
قۆریک	ک

پشکا دووێ: (ک) ژلایێ سینتاکس و سیمانتیک و پراگماتیکیڤە:

ئێک/ (ک) د تێروانینەکا سینتاکسیدا:

١- سینتاکس:

سینتاکس یانژی (رستەسازی) وەکو ئاستەکێ گرنگێ زمانی دهێتە هژمارتن و ل گەل ئاستی وشەسازیێ، ئاستێ ڕێزمانی پێکدهینن، ئەڤ پەیڤە واتە (Syntaxis- سینتاکس) د بنەڕەتدا زاراڤەکێ یۆنانیە و پاشی هاتیە ڤەگوهاستن بۆ سەر زمانێ ئینگلیزی(خۆشناو ٢٠١٢: ٥٥).

ئانکو سینتاکس یان (رستەسازی) ئەو ئاستێ زمانیە ئەوێ ڤەکۆلینێ ل رستە و گرێ و پەیڤێ دکەت و رۆلێ هەر ئێک ژ وان د زمانیدا دیار دکەت، چونکی ئەڤ یەکەیێن کو د ڤی ئاستیدا ڤەکۆلین ل سەر دهێتە کرن د هەر زمانەکیدا یاساییێن تایبەتێن خۆ هەنە، ژبەرکو د هەر زمانەکیدا (ل دویڤ ژمارەکا یاساییێن تایبەت ب وی زمانی پەیڤ دهێنە ڕێزکرن و فرێزان دروست دکەن و ل دویڤ ژمارەکا یاساییێن دن ئەو فرێز دهێنە ڕێزکرن و رستان دروست دکەن، دەستنیشانکرنا ڤان یاسایان ب (سینتاکس- -Syntax) دهێنە نیاسین(عەبدوللا،عەلی، ٢٠١١، ١٧٧).

٢- (ک)وەک دیارکەر:

(ک) ئێک ژوان کەرستانە یێن کو د سینتاکسێدا رۆلی دبینیت، ئەوژی وەک (دیارکەر) دهێتە دیتن، لێ بەری ئەم باس ل (ک) وەکو دیارکەر بکەین، فەرە ل دەستپێکێ ئەم چەندەکێ ل سەر دیارکەری ڕاوەستین کا چیە؟ و چەوا هاتیە باسکرن؟ هەلبەت د دانەنیاسینا دیارکەریدا هاتیە ((بریتیە لەو پێکهاتە کە لە گرێدا رۆڵی دەرخستنی لایەنیکی سەرەی گرێ بە ئەستۆ دەگرێت و پێکهاتەی گرێدا بە کەرەستەی لاوەکـی لە قـەڵـەمـدەدرێن، بـەوەی کـە دەکرێت لە گرێدا لابدرێن، بـەلام لـە گـەل ئـەوەشـداڕۆڵی فراوانکردنی سەرەی گرێ و دروستکردنی چەند جۆرە گرێیەکی جیاوازیش بە ئەستۆ دەگرێت)). (عەلی١٩٨٨: ١٧). واتە دیارکەر ئەو فۆرمێن زمانینە یێن ژلایێ ڕێزمانیڤە بۆ سەرەیێ فرێزێ دزڤرن، وەک بەشەکێ لاوەکی یێ فرێزێ کاردکەن و بۆ مەزنکرنا فرێزێ ژلایێ ڕێزمانیڤە دهێنە بکارهینان و ژلایێ واتاییڤەژی سەرەی پتر دیار و سنووردار دکەن(ئەمین،٤٢،٢٠٠٧).

٣- جۆرێن دیارکەران:

هەلبەت بابەتێ دیارکەرانژی ژوان بابەتایە یێن دهێنە دابەشکرن بۆ سەر جۆران، ئەوژی دیارکەرێن بەری سەرەی و دیارکەرێن پشتی سەرەینە، بەلێ یا پتر ب ڤەکۆلینا مەڤە گرێدای دیارکەرێن پشتی سەرەینە لەوڕا دێ ب تنێ وان دیارکەران وەرگرین کو ئەوژی دیارکەرێن پشتی سەرەینە.

- دیارکەرێن پشتی سەرەی:

ئەو دیارکەرن، ئەوێن دکەڤنە پشتی سەرەی د گرێیا ناڤیدا، ئەوژی ئەڤەنە: (ناڤ، هەڤالناڤ، نیشانە). وەک:

١- ناڤ: ناڤ ب هەر جۆرەکێ خۆڤە دشێت وەکی دیارکەرەکێ پشتی سەرەی بهێت.وەک:

دایکا <u>ئازادی</u>...

کچا <u>ئازادی</u>...

٢- هەڤالناڤ: هەڤالناڤژی ب هەر جۆرەکێ خۆڤە دشێت وەکی دیارکەرەکێ پشتی سـەرەی بهێت. وەک:

بەژنا <u>بلند</u>...

کراسێ <u>جوان</u>...

٣- نیشانە: ئەوژی ئەڤان نیشانان ب خۆڤە دگریت:

أ- نیشانێن نڤشی د دۆخێ تیاندا،کو (ێ) بۆ نڤشێ مێ و (ی) بۆ نڤشێ نێر دهێتە بکارهینان.وەک:

ئازاد<u>ی</u> نیشانا نڤشێ نێر د دۆخێ تیاندا.

نەسرین<u>ێ</u> نیشانا نڤشێ مێ د دۆخێ تیاندا.

ب- نیشانا کۆمکرنێ د دۆخێ تیاندا ئەوژی (ان) ە، وەک:

مرۆڤان ، ژنکان

ج- نیشانا نەنیاسینێ، ئەوژی (ەک)ە، وەک:

مرۆڤەک ، ژنکەک

ژبەرکو ژ نیشانان ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ دڕوویێ ژ سەرڤەدا وەکی (ک) دەردکەڤیت ژبەر وێ چەندێ مە (ک) وەکی دیارکەرەکێ پشتی سەرەی وەرگرتییە.

د- نیشانا دووبارەکرنێ، وەک:مرۆڤژی ، ژنکژی (عمر، طاهر ٢٠١٧: ٣٤- ٣٥).

٤- دیارکرنا (ک) وەک دیارکەر:

(ک) وەکو مە دایە دیارکرن، د ئاستێ سینتاکسێدا رۆلێ (دیارکەر)ی دبینیت، ئەوژی ل دەمێ دبیتە ئەلۆمۆرفا مۆرفیما (ەک) یا نەناسیاریێ د دیالێکتا سەریدا، واتە ل دەمێ مۆرفیما نەناسیاریێ (ەک) ل گەل ناڤەکێ دهێت، کو دووماهیا وێ فۆنیما /ە/ بیت، ل ڤێرێ /ە/ یا نەناسیاریێ دێ هێتە لادان ب تنێ (ک) دمینیت، و دشێت وەک دیارکەر د ئاستێ سینتاکسێدا رۆلێ خۆ ببینیت، وەک د ڤان نموونان‌دا:

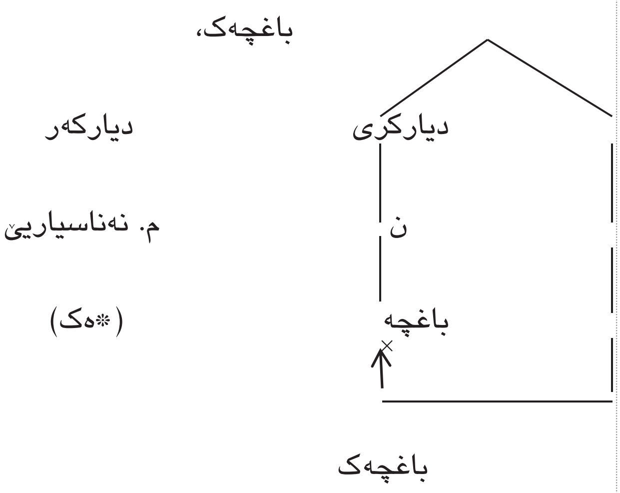

* ژبەر هۆکارێ دەنگسازی (ە) ژناڤدچیت، ئەوژی یاسایێ ژناڤچوونا بزوێنایە.

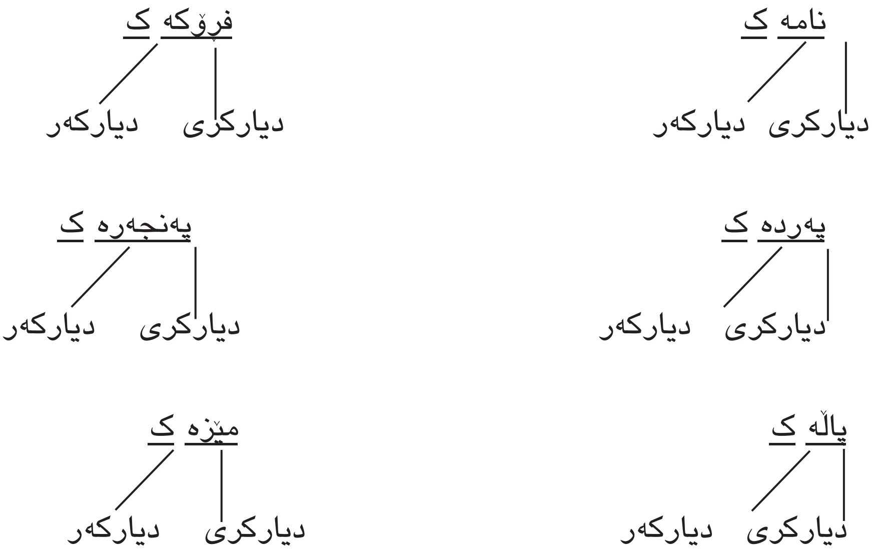

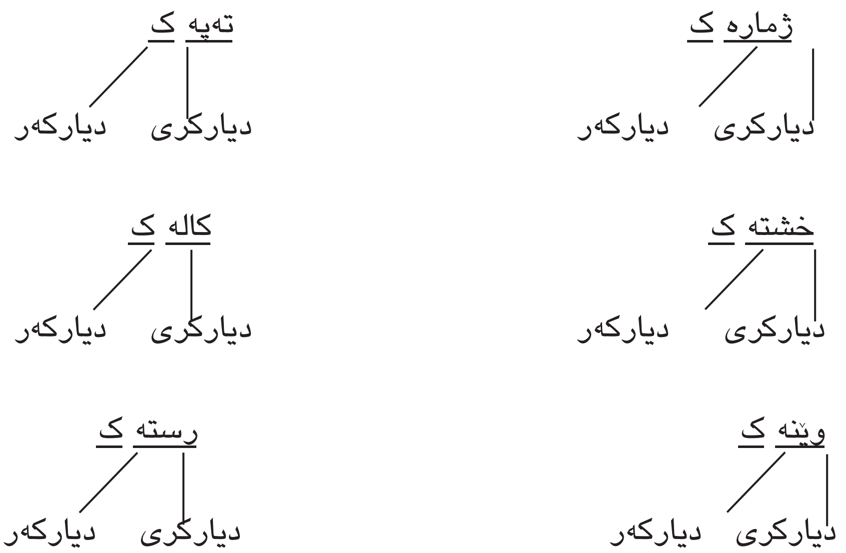

دوو: (ک) د تێروانینەکا سیمانتیکیدا:

ژ هەژی ئاماژێیە بێژین، کو هەر زمانەک پێدڤیا ب پاشخانەکا مەزنا پەیڤان هەیی ژبۆ ل دەمێ ئاخفتن و نڤیسینێ داکو مفای ژێ وەربگریت ، فەرهەنگ ژێ ئێک ژوان ئالاڤانە یێن کو دبنە ئەگەر بۆ پاراستن و دەولەمەندکرنا زمانان، بێگومان ئەڤەژی ب رێکا پەیڤێن دناڤ زمانیدا دروست دبن، ژبەرکو پەیڤ وەکو کەرستەیەکێ گرنگێ زمانی دهێتە دانان. لێ بەری ئەم بەحس ل وێ یەکێ بکەین کو چەوا پەیڤان و رێکێن دروستکرنا پەیڤێن نوی رۆل د دەولەمەندکرنا فەرهەنگێدا هەیە؟ فەرە ل دەستپێکێ فەرهەنگێ بدەینە نیاسین ئەوژی:

فەرهەنگ: بریتییە ژ وێ پەرتووکا کو ژمارەکا زۆر ژ پەیڤێن زمانەکێ دیارکری تێدا هەنە، و ل دویڤ ئەلفابێیا وێ زمانی پەیڤێن وێ هاتینە رێزکرن و شرۆڤەکرنا واتا وان پەیڤان ب رەخڤە هاتینە نڤیسین.

فەرهەنگ: پەرتووکەکە: کو هەر پەیڤەکا زمانی یا تێدا هاتییە شرۆڤەکرن و دارشتن و شێوێ ب لێڤکرنا وان دیارکرییە (عەلی، عەبدوللا ٢٠١١: ٢٠٥).

پشتی مە فەرهەنگ دایە دیارکرن، دێ هێین، باس ل ئەوێ چەندێ کەین کا چەوا (ک) دبیتە ئەگەر ژبۆ دروستکرنا پەیڤێن نوی و دبیتە ئەگەرێ دەولەمەندکرنا فەرهەنگێ؟

بێگومان یا روون و ئاشکەرایە، فەرهەنگ ژ پەیڤان پێکدهێت و ئەڤ پەیڤە ب شێوەیەکێ رێکخستی دناڤ مێشکێ مرۆڤیدا هاتینە رێکخستن، ئەڤ جۆرە رێکخستنە دبیتە هاریکار بۆ دروستکرنا پەیڤێن نوی، هەر وەکی مە بەری نوکە ئاماژە پێدای کو د زمانیدا /ک/ دچیتە سەر هژمارەکا زۆر ژ پەیڤان و دبیتە ئەگەرێ دروستکرنا پەیڤێن نوی، هەروەسا دبیتە هۆکار ژبۆ دەولەمەندکرنا فەرهەنگێ، هەرچەندە /ک/ دەمێ دچیتە سەر پەیڤێ و پەیڤا نوی دروسدکەت، مە دبابەتێ /ک/ وەکو مۆرفیم ب گشتی و مۆرفیما بەندا دارشتنێ ب تایبەتی ب درێژی بەحسکرییە و هژمارەکا زۆر ژ نموونان ئینانە، داکو بابەت و نموونە دووبارە نەبن، لەورا ئەم دێ ب تنێ ئاماژێ ب هندەک نموونان کەین وەکو ل خوارێ دیار:

پەیڤ	+	ک	=	دروستکرنا پەیڤا نوی
دەرزی	+	ک	=	دەرزیک
ترش	+	ک	=	ترشک
سویر	+	ک	=	سویرک
پیر	+	ک	=	پیرک
کەڕ	+	ک	=	کەڕک
سۆر	+	ک	=	سۆرک
زەر	+	ک	=	زەرک
بن	+	ک	=	بنک
کێم	+	ک	=	کێمک
سەر	+	ک	=	سەرک
پێچ	+	ک	=	پێچک
رەجف (رەجفین)	+	ک	=	رەجفک
گەڤز (گەڤزین)	+	ک	=	گەڤزک
لەرز	+	ک	=	لەرزک
شەش	+	ک	=	شەشک
دەهـ	+	ک	=	دەهک
چل	+	ک	=	چلک

شرۆڤەکرنا هندەگ نموونەیان ب رێکا نیشانەیێن واتایی(سیماییێن واتایی):

نیشانەیێن واتایی(سیماییێن واتایی): ئێک ژ رێکێن واتایا هۆشەکی(چەمکی) پێ دهێتە شرۆڤەکرن، ب هاریکارییا ئەڤان نیشانەیان بۆ نموونە دووپەیڤێن (زەلام) و (ژن) ژ هەڤ دهێنەجوداکرن،نیشانەیێن واتاییژی ب رێکا کۆ(+) و (-) دهێنەدیارکرن (عەلی،٢٢٤،٢٠١٥-٢٢٥):

زەلام
+ مروڤ
+پێگەهشتی
+نێر
– زگورد

ژن
+ مروڤ
+پێگەهشتی
– نێر
– زگورد

– دارک

دار
+ هەبوونا
شیانا بچویککرنێ

ک
+ بچویککرن

– دەستک

دەست
+ هەبوونا شیانا
دروستکرنا ناڤێ
ئامرازەکێ

ک
+ گیرەکێ
چێکرنا ناڤێ
ئامرازەکێ (چێکەر)

– تۆڤک

تۆڤ
+ هەبوونا
واتایا تاکی

ک
+ گیرەکێ
تاکی

ل دویڤ وی ئەرکێ(ک) دئاستێن زمانیدا دبینیت، و ل دویڤ بەهایێ وێ یێ واتایی ئەم دشێین (ک) ێ د تیروانینا سیمانتیکی د زمانیدا بۆ ڤان جۆران پۆلێن بکەین:

هەر بابەتێ (ک) دتێروانینا سیمانتیکیدا ژهەژی ئاماژێیە بێژین ل دووماهیێ فۆرمێ (ک) دزمانیدا ب ئەڤان چوار شێوەیان دەردکەڤیت:

(ک)

١– وەک دیاردەکا فۆنەتیکی
٢– وەکی ئەلۆمۆرفا ڕێزمانی
٣– وەکی مۆرفیما بەندا دارشتنێ (پاشگر)
٤– وەکی فۆنیمەکا

سەرەکییا پەیڤێ

١- (ک) وەک دیادەیەکا فۆنەتیکی:

د ڤێرێدا مەبەست ژ (ک)ێ ئەوە دەمێ چ ڕۆلەکێ واتایی نەبینیت، ئانکو ب تنێ ل دەمێ بۆ خۆشییا دەربڕینێ دهێتە زێدەکرن ل دووماهییا پەیڤێ، ل ڤێرێ چ ڕۆلەکێ واتایی نابیت، بەلکی وەک دیاردەیەکا فۆنەتیکی ڕۆلێ خۆ دبینیت، چونکی لادانا وێ و مانا وێ چ گهۆڕینان د واتایا سیمانتیکیا پەیڤێدا ناکەت. ژبەر ڤێ چەندێ دڤێ دۆخیدا ژلایێ دەنگسازیڤە (ک) دبیتە دیاردەیەکا فۆنەتیکی و ژلایێ مۆرفۆلۆجیڤە دبیتە مۆرفەکا بۆش.وەک:

دووماهی	دووماهیک
بەراهی	بەراهیک
باقل	باقلک
کورسی	کورسیک
زەند	زەندک
ترار	ترارک
قەپاغ	قەپاغک
تەشی	تەشیک
داس	داسک
باجان	باجانک
سێنی	سێنیک
کەزی	کەزیک

٢- (ک) وەک ئەلۆمۆرفا ڕێزمانی:

(ک) وەکی ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەناسیاریێ ژلایێ واتاییڤە دوو واتایێن ڕێزمانی هەنە ئەوژی

+ تاکیەتی   + نەناسیاری ، بەلێ

هندەک جاران   + تاکیەتی   ژ دەستددەت ب تایبەت دەمێ مۆرفیما کۆمکرنێ ل سەر زێدە دبیت و هندەک جاران (ک) دهێتە لادان ب یەکجاری

پەردەک + ک   <u>پەردەک</u>

< + تاکیەتی >

< + نەناسیاری >

پەردەک+ ک+ ان ⟵ *پەردەکان

د گۆڤەرا بەهدینیدا نینە

پالە+ (ە)ک+ ان+ پالەیان

یان دێ < + تاکیەتی > ژ دەست دەت

ئەگەر ما ل گەل نیشانا کۆمکرنێ. وەکی:

ژمارە+ (ە)ک+ ان

ژمارەکان / ژماران

(ک)   هەرچەندە   < +نەناسیاری >

هەیە بەلێ بوویە < تاکیەتی >

٣- (ک) وەک مۆرفیما بەندا دارشتنێ (پاشگر):

ئەگەر (ک) بوویە مۆرفیمەکا بەندا دارشتنێ بێگومان دێ واتایەکا نوی یا فەرهەنگی دروست کەت، بەلێ بۆ جوداکرنا ڤێ (ک)ا پاشگر ژ جۆرێن دی یێن (ک)، دێ زڤڕین بۆ وان پەیڤێن ژێ هاتینە وەرگرتن، چونکی ((بەیاریدەی وشەکانی تری زمانەکە، بەشداری دارشتن و سازکردنی وشەی نوێ دەکەن)) (سەعید ٢٠١٣: ٥٦).

ژن (امراءة)	ژنک (زوجة)
مێر (رجل)	مێرک (زوج)
کور (صبي)	کورک (ولد)
کچ (بنت)	کچک (فتاة)

کەواتە ل ڤێرێ ئەم دشێین بێژین دوو جۆرێن پەیوەندیێ دناڤبەرا پەیڤاندا هەنە. وەک:

مۆر   مۆرک

پەیوەندییا وان د ئاستەکێ ستوونیدا دهێتە دەربڕین، چونکی هەر ئێک ژوان یەکەیەکا فەرهەنگییە و واتایەک هەیە و چ پەیوەندی دناڤبەرا واندا نینە، ب ڤی ڕەنگی هەر ئێک ژوان دەروازەکا

فەرهەنگییە.

مۆر: رەنگێ مۆر، مۆرا ختمکرنێ.

مۆرک: جۆرەکێ کەرستێن جوانکاریانە (رستک و بازنگ) ژێ دهێنە دروستکرن.

بەلێ پەیوەندییا دارشتنێ ب شێوەیەکێ ئاسوویی دهێتە دەربرین و هەردوو پەیڤ ب ئێک دەروازا فەرهەنگی دهێنە دانان. وەک:

پەحن (عریض) پەحنک (پەحنکا دەڤێ، پەحنکا دەستی)

هیر (صغیر) هیرک (هیرکێ ساڤاری)

د ڤێ بواریدا سازان زاهیر دبێژیت: ((وشە دارێژراوەکان لەگەڵ بناغەکەدا پەیوەندییان بەیەکەوە دەمێنێت و لەیەکناپچڕین)) (سەعید ٢٠١٣: ٨٨).

٤- (ک) وەک فۆنیمەکا سەرەکییا پەیڤێ:

بەری نوکە مە ئاماژە ب یاساێن دەنگسازیدا، بەلێ ژبەرکو فۆنیم دچارچووڤێ پەیڤێدا دیاردبیت پێدڤییە وێ چەندێ دیاربکەین، کو هەر (ک)ەک ل دووماهییا پەیڤێ هات نابیتە پاشگرەکێ دارشتنێ، رێزمانی، مۆرفەکا بۆش، چونکی (ک) وەکی فۆنیمەکا زمانێ کوردی رۆلێ هەی درۆنانا دەنگییا پەیڤێن زمانێ کوردیدا، ئەڤ چەندەژی ب رێکا پەیوەندییا وێ دگەل پەیڤێن دی دیاردبیت. بۆ نموونە:

خوشک	نینۆک
تاک	نۆک
خانک	گێسک
گوهیشک	دەرسۆک
مریشک	وەردەک
پێسترک	نیسک
کەسک	پەرتووک
عەلۆک	قاچک
پشیک	بالیفک
سەرتیک	لیفک
بەرتفک	پەقشک

ب چ رەنگەکێ ئەم نەشێین بێژین (ک) یا هێل لبن کێشای پاشگرە، چونکی ئەڤە بەشەکە ژ پەیڤێ بخۆ، ئانکو فۆنیمەکا سەرەکییە بەلگەژی ئەوە کو چ پەیوەندییەکا واتایی دناڤبەرا واندا نینە. وەکی نموونا (مریش- مریشک)، بەلکی ب تنێ لێکچوونەکا دەنگسازییە دناڤبەرا واندا ئەگەر (ک) ژێ هاتە لادان، ل ڤێرێ پێدڤییە ئاگەهداری ڤێ دیاردێ بین و دیارکەین هەر (ک)ەکا هات ل دووماهییا پەیڤێ نابیتە پاشگر یان مۆرفەکا ئەرکدار،بەلکی دڤێ دۆخیدا فۆنیمە و وەکی دهێتە زانین لادانا وێ دێ کاریگەری هەبیت ل سەر واتایا پەیڤێ، ئانکو هەر پەیڤەکا (ک) بۆ زێدەبیت هەتا ب پاشگر یان بۆ هەر مەرەمەکا دی بهێتە دانان دڤێت پەیوەندی ل گەل پەیڤا بناغە هەبیت.

سێ: (ک) د تیروانینەکا پراگماتیکیدا:

پراگماتیک لقەکێ زمانڤانییە، گرنگیێ ب زمانێ بکارهاتی د دەوروبەریدا ددەت. واتە پراگماتیک ڤەکۆلینێ ل ئەوێ پەیوەندیێ دکەت ئەوا دناڤبەرا زمانی و دەوروبەریدا پەیدادبیت، ب رێکا رێزمانی (عەلی،١٥،٢٠١٥). بێگومان (ک) ژلایێ پراگماتیکیڤەژی ب چەند رۆل و ئەرکان رادبیت بۆ بکارهینانێن بچویککرنان، دڤێرێدا پێدڤییە ئاماژێ ب وێ چەندێ بدەین، کو ئەڤ هەمی ئەرکێن پراگماتیکی بۆ بچویککرنان پشتبەستنێ ب دەوروبەری دکەن، ئانکو ب رێکا دەوروبەری بچویککرن دشێت ب ئەڤان ئەرکێن پراگماتیکی رابیت:

أ- ئاماژەپێکرن ب زارۆکان: بکارهینانا بچویککرنان یان دیاردەیا بچویککرنێ ل گەل زارۆکان بریتییە ژ

گرێدانا دوو رەگەزان، ئەوژی ئاماژەکرن و قەبارێ زارۆکییە، ب شێوەیەکێ تایبەتی ئاخڤتنکەر هەڵددەت بچویککرنان بکاربهینن ژ پێخەمەت دەربرینێ ژ هەستەکێ باش بەرامبەر زارۆکان ب رێکا دیارکرنا ڤیان و سۆزدارییێ بکەن(عەلی، مونیب٢٠١٦: ١٤٩). وەک:

- عەمەرکێ من دایۆ.
- دلک نەچە ژ وێرێ. (دلدار- دلک)
- لاوک رینە خوار. (لاوین- لاوک)

ب- سڤکاتیکرن و ئیهانەکرن: دڤی ئەرکێ پراگماتیکیدا، ئاخڤتنکەر بچویککرنان بکاردهینیت ژبۆ دیارکرنا هەڵسەنگاندنا نەرینی و هەلویستی بەرامبەر ژێدەری و ئەڤەژی شێوەیێن بچویککرنێ یێن ناڤێن ئاماژەپێکری... ب خۆڤەدگریت.وەک:

- قەهرەمانکۆ نەچە ژ وێرێ.
- جحێلک ئەڤە کارێ تەنینە.

ج- تەکەز کرن (جەختکرن): ل ڤێرێ بچویککرن ل دەڤ ناڤێن مرۆڤان و زاراڤێن ڤیان و زاراڤێن خەیالی ب دەستڤەدهێت، هەروەسا دبیت بۆ ئاماژەکرنا هەر ئێک ژ مرۆڤێن پێگەهشتی و زارۆکان بکاردهێت، کو ئەڤەژی چەند حالەتەکان ب خۆڤەدگریت، وەکی دڤی حالەتیدا واتایا دەربڕی یا بچویککرنێ بۆ ڤیان خۆشەویستی و کارتێکرنێ بکاردهێت، وەک: (ئەڤە محێکێ منە). یان هندەک جاران بۆ دیارکرنا سۆزداری و دلپێڤەمانێ بکاردهێت وەک: (ژارێ هەی ژارک من نەدڤیا ئەڤە رویدابا).و دهندەک حالەتاندا دبیت بچویککرن بۆ مەبەستا گەهاندنا بۆچوونا باش یا ئاخڤتنکەری بیت ئیعجابا ئەوی بۆ تشتکێ ل دەڤ ژێدەری یان گوهداری بیت(عەلی،مونیب ٢٠١٦: ١٤٩-١٥٠) وەک:

- رەشۆک تویێ جوانی.
- رویێ تە سێڤکە.
- زەرۆک ترۆمبێلێ نەهاژوو.

ئەنجام:

پشتی ڤەکۆلین ب دووماهیک هاتی ئەم گەهشتینە ڤان ئەنجامێن ل خوارێ:

١- ژلایێ دەنگسازییڤە دوو جۆر بۆ (ک)ان هاتینە دیارکرن، ئەوژی (ک) یا ئاسایی و (ک) یا سڤکە، ل دەمێ (ک) یا ئاسایی سڤک دبیت کارتێکرن ل واتایێ دکەت یانژی واتایێ دگهۆریت، بەلێ ئەم نەشێین ب دوو فۆنیمێن جودا ب هەژمێرین ژبەرکو بارگرانیێ بۆ زمانی دێ دروستکەن.

٢- (ک) د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا، دبیتە پاشگر دەمێ دچیتە سەر پەیڤێ و پەیڤەکا نوی دروستدکەت وەک (ڕان+ ک = ڕانک) ، و گەلەک پەیڤێن دی ب ڤی شێوەی کو هژمارا وان زۆرن،و هەروەسا وەک مۆرفەکا بۆش رۆلێ خۆ دبینیت، دەمێ ل پەیڤێ دهێتە زێدەکرن و چ واتایەکێ بۆ زێدە نەکەت وەک (دووماهی+ ک= دووماهیک)، بەلێ ئەڤ چەندە ب کێمی دناڤ پەیڤێن زمانیدا دهێنە دیتن ب بەراورد ل گەل مۆرفیمێن دارشتنێ وەکو پاشگر دناڤ مۆرفۆلۆجییدا. بەلێ (ک) دشێت د ئاستێ مۆرفۆلۆجیدا ببیتە مۆرفیمەکا بەندا رێزمانی، ئەوژی ل دەمێ دبیتە ئەلۆمۆرفا مۆرفیما نەنیاسینێ و دهەمان دەمدا دشێت ئەرکێ تاکیەتیێ ژی ئەنجام بدەت

٣- (ک) دناڤ ئاستێ سینتاکسیدا دبیتە دیارکەر، ئەوژی ل دەمێ دبیتە ئەلۆمۆرفا مۆرفیما (ەک) یا نەناسیارییێ، یانژی ل دەمێ مۆرفیما نەناسیارییێ ل گەل ناڤەکێ دهێت دووماهییا وی فۆنیما /ە/ بیت ل ڤێرێ فۆنیما /ە/ دهێتە لادان و ب تنێ (ک) دمینیت و دبیتە دیارکەر.

٤- (ک) د ئاستێ سیمانتیکیدا رۆلەکێ گرنگ هەیە، ب تایبەت دناڤ فەرهەنگیدا، و چەندین پەیڤێن نوی دروستدکەت ب تایبەتی ل دەمێ وەکو پاشگر

دەردکەڤیت، چونکی واتایێن بچوککرن و نازداری و جوانی ددەت، و پەیڤا بناغە دبیتە پیڤەر بۆ دیارکرنا رۆلێ (ک) وەک پاشگر، و (ک) د ئاستێ پراگماتیکیدا ب چەندین ئەرکان رادبیت، ئەڤ هەمی ئەرکێن پراگماتیکی بۆ بچویککرنان پشتبەستنێ ب دەوروبەری دکەن، ئانکو ب رێکا دەوروبەری دیاردەیا بچویککرنێ دشێت ب ڤان ئەرکان رابیت، وەک: (ئاماژەپێکرن ب زارۆکان، سڤکاتیپێکرن و ئیهانەکرن، جەختکرن).

ژێدەر

ب کوردی

– ئەحمەد،بائیز عومەر،(؟)،رۆزمان،چاپخانا هاوار،دهۆک.

– ئەحمەد،نازەنین جەلال(٢٠٠٤)،وشەی لێکدراو لە دیالێکتی کرمانجی خوارووی زمانی کوردیدا (لە رووی رۆخسارو ناوەرۆکەوە)،نامەی دکتورا، زانکۆی بەغدا،کۆلیژی پەروەردە،بەغدا.

– ئامێدی،صادق بهاءالدین(١٩٨٧)،رێزمانا کوردی،چاپا ئێکێ، زانکوی صلاح الدین، هەولێر.

– ئەمین،شلێر نایف(٢٠٠٧) ناسیاری و نەناسیاری دکرمانجیا ژووریدا (گۆڤارا بەهدینان)،ناما ماستەرێ،زانکویا دهوک،کۆلیژا ئادابێ.

– بەدری،ژیروان سەعید حاجی(٢٠١٩)تایبەتمەندیێن فۆنۆلۆژی و رێزمانی ددەڤوکا زاخودا،ژوەشانێن سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی.

– حاجی،ایڤان حسن(٢٠٢١)،مۆرفۆفۆنۆسینتاکس دزمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی)وەک نموونە، ناما ماستەرێ،زانکۆیا دهوک،کۆلیژا پەروەردا بنیات.

– حسێن،هەڤال عەبدوللا(٢٠٢٢)،مۆرفیمێن بەندێن فرە ئەرک د دیالێکتا سەریا زمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی وەک نموونە) ناما ماستەرێ،زانکۆیا زاخۆ،کۆلیژا زانستێن مروڤایەتی.

–خۆشناو،نەریمان عەبدوللا(٢٠١٢)،رستەسازی، گۆڤاری زمانناسی،ژمارە(١٣) هەولێر.

– خۆشناو،نەریمان عەبدوللا(٢٠١٣)،دەنگسازی،چاپخانە ی رۆژهەلات،هەولێر.

– سەعید،سازان زاهیر(٢٠١٣)،پیزی مۆرفیمە داریژەکانی بچووککردنەوەو ناسکی لە سازکردنی وشەی نویدا،چاپخانەی حاجی هاشم،هەولێر.

– سەعید،یوسف شەریف(٢٠١٣)،وشەسازی زمانی کوردی،چاپخانەی حاجی هاشم،هەولێر.

– سەلیم،زێرین خورشید،(٢٠١٢)،ئەلۆمۆرف دزمانێ کوردیدا،چاپا ئێکێ،چاپخاناخانی،دهوک

– سەلیم، زێرین خورشید،وتاهر، نەسرین عەبدوللا محەمەد(٢٠١٥)،مۆرفیما دوولایەن ددیالێکتا سەریا زمانێ کوردیدا (گۆڤەرا بەهدینی) وەکو نموونە،گۆڤارا زانکۆیا دهوک،ژمارە(١) پەربەندا(١٨).

– زاخویی، ئیبراهیم رەمەزان(٢٠٠٨)،رێزمانا کوردی،چاپائێکێ،چاپخانا خانی،دهوک

– شێخ طیب، شهاب(٢٠١٤)،دەربارەی زمانەوانی،چاپی یەکەم،دەزگای نارین بۆ چاپ و بلاوکردنەوە،هەولێر.

– عەبدوللا،عەبدولسەلام نەجمەدین،وعەلی،شێرزاد سەبری(٢٠١١)،زمانڤانیا تیوری، چاپا ئێکێ، چاپخانا حەجی هاشم،هەولێر.

–عەبدوللا،عەبدولسەلام نەجمەدین،وعەلی، شێرزاد سەب ری(٢٠١٨)،فۆنەتیک،چاپائێکێ،چاپخانا هیڤی،هەولێر.

– عەلی،تالیب حوسین(١٩٩٨)،هەندێ لایەن لە پەیوەندی نێوان رستە و واتا لە کوردیدا،نامەی دکتورا،زانکۆی سەلاحەدین،کۆلیژی ئاداب.

–عەلی،تالیب حوسین(٢٠٠٥)،فەرهەنگی زاراوەکانی دەنگسازی،(ئینگلیزی،عەرەبی،کورد ی)،چاپی یەکەم،بلاوکراوەکانی گۆڤاری ئاسوی پەروەردەیی،هەولێر.

– عەلی،شێرزاد سەبری(٢٠١٤)، پراگماتیک، چاپخانا

حاجی هاشم، هەولێر.
– عەلی،شێرزاد سەبری(٢٠١٥)، واتاسازی، چاپخانا هاوار، چاپا ئێکێ، دهوک.
– عەلی،شێرزاد سەبری،وعەبدوللا، عەبدولسەلام نەجمەدین(٢٠١١)،زمانڤانیا کارەکی،چاپخانا خانی،چاپا ئێکێ،دهوک.
– عەلی،شێرزاد سەبری،ومونیب، ئاراز(٢٠١٦)،وشەساز ی،چاپائێکێ،چاپخانا هیڤی،هەولێر.
– عومەر،دیمەن عەبدوللا(٢٠٢٣)،مۆرفا سفرو دیاردەیا کەرستەیێ بوش دزمانێ کوردیدا،چاپخانا گازی،دهوک.
– عومەر،دیمن عبداللە،وطاهر، دلمان قطاس(٢٠١٧)،دیارکەرو جووت پەیڤ دزمانێ کوردیدا، گۆڤارا زانکۆیا دهوک،ژمارە(١٢)،پەربەندا(٢٠).
–عومەر،فاضل(٢٠٠٥)،گیرەکێن زمانێ کوردی،چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر.
– فەتاح،محەمەد مەعروف(٢٠١١)،زمانەوانی (چاپی سێیەم)،چاپخانەی حاجی هاشم،هەولێر.
– فەتاح،محەمەد مەعروف،وقادر،سەباح رەشید(٢٠٠٦)، چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجی کوردی،چاپی یەکەم، چاپخانەی روون،سلێمانی.
– کورد، رەشید(٢٠٠٨)،رێزمانا زمانێ کرمانجی،چاپا ئێکێ،چاپخانا خانی، دهوک.
– ک.ک.کوردویف،(١٩٨٢)،رێزمانی کوردی،و:کوردستان موکریانی،چاپخانە(؟)، هەولێر.
– مارف،ئەورەحمان حاجی(٢٠١٤)،وشەڕونان لە زمانی کوردیدا،چاپخانەی ڕوژهەلات،هەولێر.
– محەمەد،کەسەر یاسین(٢٠٠٩)،جیاوازیا بکارهینانا فۆنیمان د کوردیا سەری و ناڤەڕاستدا،ناما ماستەرێ،زانکۆیا دهوک،کۆلیژا ئادابێ.
– موسا،زێرەڤان ئیبراهیم(٢٠١٦)،تایبەتمەندیێن دەنگێن (کپ) د فۆنۆلۆژیا کوردیدا،ناما ماستەرێ، زانکۆیا دهوک،کۆلیژا زانستێن مرۆڤایەتی.
– هالو،دیار عەبدولکەریم سەعید(٢٠١١)،یاسایێن دەنگی دکوردیا ژووریدا (گۆڤەرا بەهدینان)، چاپخانا خانی،دهوک.
– وەیس،غازی فاتح(١٩٨٥)،جیاوازی نیوان مۆرفیم و وشە،گۆڤاری کاروان،ژمارە(٣٨)، هەولێر.

ب عەرەبی

– الخولي،محمد علي(١٩٨٢)،معجم علم اللغة النظري (انكليزي، عربي)،الطبعة الاولى،بيروت،لبنان
– بشر،كمال(٢٠٠٠)،علم الاصوات،دار الغريب للطباعة والنشر،القاهرة.
– جمعة،خالد محمود(٢٠٠٨)،اللسانيات الحديثة (مدخل و مقارنة)، مكتبة دار العروبة للنشروالتوزيع،الكويت.
– جلادت بدرخان و روجيه لسكو،قواعد اللغة الكردية، اللهجة الكرمانجية، ت: دلاورزنكي،مطابع دار العلم.
– مشكوه الدينى،مهدى(١٣٧٤)،ساخت آوايى زبان (چاپ سوم)، انتشارت دانشگاه فردوسى مشهد،چاپ سوم، تهران.

ب ئینگلیزی

– Bloomfield, L. 1993. Language, Henry Holt.
– Crystal, D. 1988. Adictionary of linguistics and phonetics (2nd ed), Basil Blackwell.
– Katamba, F. 1993. Morphology.Macmillan Press.
– Matthews, P1997. Oxford concise dictionary of linguistics (2nd ed), Oxford University Press.
– Stageberg, N.C. 1961. An introduction to English grammar (4th ed), Holt, Rinehart and Winston.

ملخص

هذا البحث الموسوم الشرح اللغوي للوحدة (ك) في اللغة الكوردية من المستوى الصوتي الى المستوى التداولي ، تفسير لغوي لـ (ك) حسب بعض المستويات، بغرض بيان دوره من منظور كل المستوىويات اللغويه ، على هذا الاساس ينقسم البحث الى فصلين وكل فصل يشمل رؤوس نقاط متعلقة به، تم اجراء البحث وفق المنهج الوصفي التحليلي، وهكذا استطاع البحث ان يوضح بعض من الجوانب المخفية عن (ك) بالأخص عندما يصبح مورفيما فارغا أو لاحقة أو مورفيما نحويا.

الكلمات الرئيسية: الفونيم، الوحدة الصرفية، الكلمة، تخفيف الصوت، المحدد، القاموس، التداوليه.

Abstract

This research paper titled “Explanation of the unit (K) in the Kurdish language from the Phonological level to the Pragmatic level “ provides a linguistic analysis of (K) across multiple levels, aiming to examine its role at each level. The research is divided into two sections, The research was conducted using the descriptive-analytical method, with each section addressing relevant themes. In conclusion, the research discovered several aspects of (K), particularly in the formation of null morphemes, suffixes, and grammatical morphemes.

keywords: phoneme, morpheme, word, sound attenuation, specifier, dictionary, and pragmatic.